

UNIVERZITET CRNE GORE
FILOZOFSKI FAKULTET NIKŠIĆ

SARA JOVANOVIĆ

**RODNI STEREOTIPI U NARATIVIMA DJECE U VRTIĆU: ILUZIJA ILI
STVARNOST**

MASTER RAD

NIKŠIĆ, 2024.

UNIVERZITET CRNE GORE

FILOZOFSKI FAKULTET NIKŠIĆ

**RODNI STEREOTIPI U NARATIVIMA DJECE U VRTIĆU: ILUZIJA ILI
STVARNOST**

MASTER RAD

Predmet: Predškolska pedagogija

Mentorka: doc. dr Jovana Marojević

Studijski program: Pedagogija

Studentkinja: Sara Jovanović

Br. indeksa: 5/22

PODACI I INFORMACIJE O MAGISTRANDU

Ime i prezime: Sara Jovanović

Datum i mjesto rođenja: 17.12.2000. Podgorica

Naziv završenog studijskog programa osnovnih studija i godina završetka: Studijski program za pedagogiju, 2022.

INFORMACIJE O MAGISTARSKOM RADU

Naziv postdiplomskog studija: Pedagogija

Naslov rada: *Rodni stereotipi u narativima djece u vrtiću: iluzija ili stvarnost*

Fakultet na kojem je rad odbranjen: Filozofski fakultet

UDK, OCJENA I ODBRANA MAGISTARSKOG RADA

Datum prijave magistarskog rada:

Datum sjednice Vijeća na kojoj je prihvaćena tema: 6.12.2023.

Mentorka: doc. dr Jovana Marojević

Komisija za ocjenu magistarskog rada: doc. dr Jovana Marojević (mentorka), prof. dr Biljana Maslovarić, (članica) i doc. dr Milica Jelić (članica)

Datum sjednice Vijeća na kojoj je usvojen izvještaj o ocjeni magistarskog rada i formirana komisija za odbranu rada:

Komisija za odbranu rada: doc. dr Jovana Marojević (mentorka), prof. dr Biljana Maslovarić, (članica) i doc. dr Milica Jelić (članica)

Datum odbrane:

APSTRAKT

Inicijalna kapisla za bavljenje ovom temom pronađena je u razumijevanju načina na koji društvo vidi i doživljava rod i njemu pripadajuće elemente. Inspiraciju smo pronašli posmatrajući društvo u kojem obitavamo, jer smo u ovom okruženju uočili raznolike načine razumijevanje rodni uloga, razlikovanja djevojčica i dječaka, kao i selektivnu upotrebu rodno senzitivnog jezika. Zamisao je da rad ukaže na problematiku poimanja pola i roda i u prvi plan istakne rodne stereotipe. Takođe, pažnju smo posvetili rodnoj ravnopravnosti, s posebnim naglaskom na njeno (ne)ostvarivanje u predškolskom vaspitanju i obrazovanju.

Vrtić je važno okruženje za djecu jer se ovdje nastavlja započeti razvoj i proces socijalizacije. Djeca, uz vaspitače i drugu djecu, usvajaju određene narative. Ti narativi su pogodni za usvajanje rodni uloga, kojima se objašnjavaju ponašanja koja se pripisuju ženama i muškarcima.

Akcenat u našem istraživanju stavljen je na identifikovanje stereotipa u narativima djece, narativima vaspitača, kao i u fizičkom i materijalnom vrtićkom okruženju. Rad smo podijelili na tri dijela. Prvi dio rada posvećen je teorijskim koncepcijama, pa smo sagledavanjem dostupne literature dali teorijski okvir proučavanoj temi. Drugi dio rada odnosi se na metodologiju istraživanja, i ovdje smo posebnu pažnju posvetili etičkim pitanjima istraživanja, budući da ključni uzorak našeg istraživanja čine djeca. Treći dio rada obuhvata prikaz i diskusiju rezultata do kojih smo došli. U sklopu zaključka naveli smo preporuke za unapređivanje rodne ravnopravnosti koje smo prepoznali kao ključne.

Rezultati do kojih smo došli mogu poslužiti ostalim pojedincima za dalje proučavanje srodnih tema jer otvaraju brojna pitanja o tome kako djeca razumiju rod i njemu bliske pojmove, te kako vaspitači svojim narativima mogu oblikovati dječije percepcije o rodu.

Ključne riječi: rod, rodni identitet, rodne uloge, rodni stereotipi, rodna ravnopravnost, vrtić, djeca.

ABSTRACT

Initially dealing with this subject founded in understanding way how society see and experience gender and his elements. We found inspiration observing society where we are living, mostly because in our surroundings we spotted different way of gender undrestanding, differencess between boys and girls and also selective use gender sensitive language. Idea of this paper is that he points at problems understanding gender and in forefront he point out gender stereotypes. Also, we pay attention to gender equality, with special emphasis on her realization in preschool education.

Kindergarten is important surrounding for children because this is place where continues started development and process of socilization. Children, along with teacher and other kids adopt specified narratives. The narratives are convient for adopting genders role, which are attributed to women and men.

Main thing in our research is point out to identife stereotypes in children and teachers narratives, and physical and materially kindergarten surrounding. We split essay in three parts. First one is dedicate to theoretical concept, so based on avaiable literature we gave theoretical frame to assigned topic. Second part refers to research methodology, in this part special attention we devote to etichal question, since main sample of our research makes children. Third part include display and discusion of our results. Within conclusion we stated recommendations to upgrade gender equality.

Achieved results can serve other persons for further studies same themes because they open many questions about way childrens understand gender and his close concepts and how teachers with their narratives can shape childrens perceptions about gender.

Main words: gender, gender identity, gender roles, gender stereotypes, gender equality, kindergarten, children.

SADRŽAJ

UVOD.....	1
1. TEORIJSKE OSNOVE	4
1.1. Poimanje roda.....	4
1.1.1. Teorijski pristup rodu	5
1.1.2. Tradicionalno i moderno viđenje roda.....	7
1.1.3. Modelovanje roda u djetinjstvu	8
1.1.4. Razvoj rodnog identiteta u djetinjstvu.....	9
1.1.5. Igranje rodni uloga u vrtićkom životu	12
1.1.6. Pojam i porijeklo rodni stereotipa.....	14
1.1.7. Problematika rodni razlika	16
1.1.8. Rodna ravnopravnost u predškolskom vaspitanju i obrazovanju	18
1.2. Materijalno i fizičko vrtićko okruženje	20
1.3. Pregled dosadašnjih istraživanja.....	21
2. METODOLOŠKE OSNOVE	25
2.1 Problem i predmet istraživanja	25
2.2. Cilj i zadaci istraživanja.....	25
2.3. Naučno – istraživačke hipoteze.....	26
2.4. Naučno – istraživačke varijable	27
2.5. Naučno – istraživačke metode, tehnike i instrumenti.....	27
2.6. Populacija i uzorak	29
2.7. Obrada podataka.....	29
2.8. Etička pitanja istraživanja	31
3. PRIKAZ I DISKUSIJA DOBIJENIH REZULTATA	34
3.1. Rezultati istraživanja upotrebom ček liste	34
3.2. Rezultati istraživanja upotrebom protokola posmatranja, polustrukturiranog intervjua i fotointervjua	49
3.2.1. Rodna stereotipnost centara interesovanja	50
3.2.2. Rodna stereotipnost dječije igre i igre uloga (posebna vrsta dječije igre) u vrtićkom životu djece	52
3.2.3. Rodno stereotipan izbor zanimanja	54
3.2.4. Izbor sredstava za igru	56
3.2.5. Rodna (ne)stereotipnost o ulogama odraslih	57
3.2.6. Čitanje rodni stereotipa iz narativa djece	58

3.2.7. Rodna stereotipnost u narativima vaspitačica.....	62
ZAKLJUČAK I PREPORUKE.....	67
LITERATURA	71
PRILOZI.....	77
Prilog 1 Istraživački instrumenti.....	77
Prilog 2 Spisak/hijerarhija kodova.....	85
Prilog 3 Dozvola nadležnih organa za sprovođenje istraživanja	88

UVOD

Problem razlikovanja pola i roda, a samim tim i njima pripadajućih atributa, posebno je aktuelan posljednjih decenija. Dihotomija pola i/ili roda, pitanje je koje se, kao krucijalno, postavlja u brojnim istraživanjima. Prema definiciji Vijeća Evrope, rod se razumije kao “društveno konstruisana definicija muškarca i žene” (Bašić, 2007: 1). Promišljanje o rodu u velikoj mjeri zavisi od toga kako ga vide oni koji raspolažu dovoljnom količinom moći, kao i oni koji su uticali na razvoj djece (Wingrave, 2016). Blaise i Taylor (2012) saglasni su da je rod izveden iz pristupa koji zauzimamo dok pričamo o nama kao o djevojčicama i dječacima, odnosno ženama i muškarcima i našim specifičnim tjelesnim ekspresijama.

Pristupanje razumijevanju pojma i koncepcije roda u našem istraživanju počiva na feminističkoj pedagogiji i feminističkoj poststrukturalističkoj teoriji, pod čijim se snažnim uticajima razvijaju diskursi u okviru kojih se rod definiše i doživljava preobražaj, a na to utiče zajednica u kojoj se individua kreće (Todorović, Marojević, Krtolica i Jaramaz, 2023). Butler (1990) piše da ni biološki, ni psihološki, a ni ekonomski događaji ne mogu da utiču na razumijevanje pojma žene/muškarca, već da društvo, kao uređena cjelina, stvara rodne diskurse. Diskurs se izjednačava sa moći zato što uspijeva da marginalizuje bilo koga ko je drugačiji (Adriany, 2018). Diskursi femininosti i muskulivosti koliko šire toliko i proizvode moć (Župan, 2009). Diskurs femininosti, na primjer, jeste set pravila koji će uticati na to kako se „konstruiše“ djevojčica i sve djevojčice koje nisu u skladu sa ovim pravilima, biće viđene kao drugačije (Adriany, 2018).

Razumijevanje roda uslovljeno je kulturom koja je u društvu dominantna. Svakako da naše, još uvijek patrijarhalno društvo, čija je osnovna jedinica porodica, a osnovno načelo poštovanje oca, snažno njeguje razvoj rodni stereotipa i rodni uloga (Trebješanin, 1991). U ovako kulturološki organizovanom društvu, žena se posmatra kao domaćica, ona koja mora da brine o domu, dok se muškarci opisuju kao dominantni i njihov glavni zadatak je briga o porodičnoj egzistenciji.

Svakako da navedenu podjelu rodni uloga možemo smjestiti i u kontekst vrtićkog života danas, jer važeća patrijarhalna kultura, uočljiva je i podržava stereotipno poimanje roda, pa se od djevojčica očekuje da budu mirne i popustljive, a od dječaka da budu samostalni i agresivni (Trebješanin, 1999, Belamarić, 2009).

Nužno je razumjeti društveni i kulturološki kontekst u koji smještamo naše istraživanje, jer u nalazima ranije sprovedenih istraživanja, možemo pronaći argumente kako bi potkrijepili stav da je društvo u Crnoj Gori još uvijek patrijarhalno uz strogo poštovanje načela distinkcije, tj. razlikovanja muškog i ženskog (Trebješanin, 1999). Ovakvo gledište podržava i činjenica da u Crnoj Gori i danas važi arhetip virdžine (Todorović, Marojević, Krtolica, Jaramaz, 2023) – “tobelije” što je uobičajan naziv za ženu koja mijenja svoj rodni status i socijalni identitet na zahtjev roditelja i za života se ponaša kao muškarac.

Važnu ulogu u dječijoj konstrukciji rodni uloga ima diskurs roditelja i vaspitača (Gelir, 2020). Vladajući vaspitni stilovi u porodici u velikoj mjeri mogu da oblikuju kasnije ispoljena dječija ponašanja. Svakako da vrtićko okruženje jeste od posebne važnosti za djecu jer se tu nastavlja dinamičan razvoj koji je započet u porodičnoj zajednici. Način rada u vaspitno-obrazovnim ustanovama može biti organizovan tako da dovodi do segregacije posebno po pitanjima rodne i polne ravnopravnosti (Cardona, 2012). Uzimajući u obzir značaj vrtićkog okruženja, posebna pažnja poklanja se fizičkom okruženju učionice koje je kao „kućni kutak i stvara prostor za djecu, a posebno za djevojčice da predstavljaju svoje rodne uloge“ (Gelir, 2020: 8). Vaspitači su skloni nagrađivanju djece koja se ponašaju u skladu sa očekivanim rodni ulogama (Ručević, 2010). Brojne studije pokazale su da dostupnost i upotrebljivost materijala i sredstava za igru može negativno da utiče na djevojčice i dječake u pogledu zdravog razumijevanja roda (Kuti i Cakić, 2018). Takođe, junaci u knjigama i filmovima mogu igrati važnu ulogu prilikom konstrukcije rodni narativa na ranom dječijem uzrastu (Kassay, 2018).

Ovim radom želimo da istražimo da li u narativima vaspitača, djevojčica i dječaka u vrtiću jesu prisutni rodni stereotipi, te koliko je samo vrtićko okruženje (fizičko i materijalno) rodno stereotipno. Ističući važnost rodne ravnopravnosti kako u svakodnevicu tako i u obrazovanju, a uzimajući u obzir činjenicu da ista nije kao esecijalna prepoznata u planovima i programima rada u predškolskim ustanovama, upravo na ovim temeljima crpimo glavne motive za bavljenje ovom tematikom.

1. TEORIJSKE OSNOVE

1.1. Poimanje roda

Rod je društvena, a pol prirodno određena kategorija (Heffer, 2007). Međutim, nužno je razumjeti da se rod kao takav temelji na polu i da je dijelom određen, ali da je dinamičan i doživljava promjene jer je društveno i kulturološki uslovljen (Heffer, 2007). “Zapravo, nije nužno da između biološkog pola i društvenog roda stoji znak jednakosti” (Heffer, 2007: 167).

Sa druge strane, veći dio populacije saglasan je u stavu da je pol isto što i rod, te da između ovih kategorija nema razlika i da su obje okosnice biologije. Jednostavno, ako je neko rođen kao žensko ili muško, tokom razvoja usvojiće one obrasce ponašanja koje važeća kultura u njegovom okruženju definiše kao isključivo “ženska” odnosno “muška” ponašanja.

Rezultati brojnih, ranije sprovedenih antropoloških istraživanja, potvrdili su da ono što jedno društvo demonstrira kao karakteristično za žene i muškarce, kao takvo ne mora nužno prihvatati drugo društvo, ali ključno je ukazati na činjenicu da je ipak većina društava saglasna u stavu šta je to “tipično žensko, a šta je to tipično muško ponašanje” (Ručević, 2010: 26).

Declercq i Moreau (2012) pišu da se pol diktira prvenstveno biološkim, a zatim i tjelesnim razlikama, dok se pak rod, sa druge strane, odnosi na nefiziološke karakteristike, te da se akcentuje to što rod obuhvata ponašanja koja su u kulturama okarakterisana kao dominantno ženska ili muška. Jasno je da se rađamo polno obilježeni, a da kako odrastamo imamo priliku da biramo kom rodu želimo da pripadamo (Heffer, 2007). Izbor koji činimo u velikoj mjeri uslovljen je našom okolinom i načinom na koji ona percipira rod, kao i tim šta se podrazumijeva pod tipičnim osobinama koje se još odvajkada pripisuju ženama i muškarcima.

Bašić (2007) navodi da je pol jedna od stavki koja se upotrebljava prilikom pokušaja objašnjavanja roda. Belamarić (2009) opisuje našu kulturu kao onu koja svijet dijeli na ružičasti i plavi.

Cjelokupno djelanje društva u pogledu poimanja roda po mišljenju Heffer-a (2007: 168) dovodi do promjena u “binarnim oznakama, pa muško, odnosno, žensko polako postaje manje ili više muško, odnosno, žensko”. Rod jeste pitanje kulture (Oakley, 1993; Chapman, 2015) i jeste socijalni proces koji počinje od momenta rođenja djeteta, i širi se zajedno sa djetetovim razvojem (MacNaughton, 2000).

1.1.1. Teorijski pristup rodu

Razumijevanju pojma i koncepcije roda pristupamo sa stanovišta feminističke pedagogije i feminističke poststrukturalističke teorije. Pored navedenog, objasnimo kako biosocijalni pristup (Eagly i Wood, 2012; Mati, 2022) i interaktivni model rodnog ponašanja (Deux i Major, 1987; Mati, 2022) doživljavaju rod.

Pojmove rod i rodni identitet feministkinje su pozajmile od Stolera, a inspiraciju su pronašle u njegovom djelu *Sex and Gender* iz 1968. godine i od tada navedeni pojmovi imaju značajno mjesto na ljestvici njihovih interesovanja (Mitić, 2014).

Glavni cilj feminističke pedagogije jeste rodna jednakost (Kolarić, 2018). Razvijanje feminističke pedagogije počinje 70-ih godina prošlog vijeka (Vojčić, 2023). Iako je proistekla iz kritičke pedagogije, nužno je istaći da je za njeno utemeljenje posebno važan drugi talas feminizma koji je bio aktuelan od 60-ih do 80-ih godina dvadesetog vijeka (Vojčić, 2023). U ovo vrijeme posebnu pažnju javnosti privlači knjiga *Drugi pol* autorke Simon de Bovoar koja ističe pol i polne razlike, rod kao društveni konstrukt i simoblizuje borbu protiv posebnog sistema vrijednosti u kome su pripadnici ženskog i muškog pola drugačije vrednovani, poznatijeg kao partijarhat. U knjizi, de Bovoar tvrdi da se ženom ne rađa, nego postaje. Ovo postajanje oslanja se na biološke razlike i zahtijeva društveno tumačenje (Simić, 2008). Bazirajući se na ideje de Bovoarove, Butler (1990) navodi da je rod performativan. Posmatrajući sponje koje postoje između ženskog i muškog pola, feministkinje su željele jasno da razdvoje pol i rod, navodeći da je pol biološki određen, dok je rod društveno i kulturološki uslovljen (Župan, 2009).

Kao glavni zadatak feminističkog pokreta vidi se aktivno insistiranje na “kulturno uslovljenom porijeklu rodni uloga” (Petričević, 2008: 126).

U ovim godinama nastaje savremena feministička teorija koja dobija prefiks post upravo jer se feministička misao više ne posmatra kao izdvojena oblast, već kao svojevrsan politički okvir (Mitić, 2014). Dakle, feministička poststrukturalistička teorija rod posmatra kao društvenu i političku konstrukciju (Browne, 2004). Upotrebom feminističke poststrukturalističke teorije moći i diskursa prilikom formulisanja drugačijeg shvatanja roda, kvir teoretičari kritički su analizirali heteroseksualnost i njenu ulogu u društvenoj konstrukciji roda (Butler, 1990; Rich, 1980; Connell, 1987; Sedgwick, 1990; Blaise, 2005).

Ovakva perspektiva stava je da u svakoj kulturi postoje hegemoni oblici roda koji se smatraju prikladnim za žene i muškarce (Lorber, 1994; Blaise, 2005). Hegemona muškost je, kako se navodi, kulturna ekspresija dominantne forme maskuliniteta koja određuje šta se smatra pod ženskošću, a šta pod muškošću (Connell, 1987; Blaise, 2005). Moć i performativnost pojavile su se kao ključne teme unutar poststrukturalističke teorije roda i koriste se sa konceptom heteronormativnosti, te da bi se razumjelo kako se „rodna subjektivnost primjenjuje“ (Lyttleton-Smith, 2017: 4).

Biosocijalni pristup navodi da postoje tri međusobno povezana i uslovljena mehanizma koja vode do određenog rodnog ponašanja, a oni su: društvena i biološka regulacija, te regulacija društvenog identiteta (Mati, 2022). Društvena regulacija predstavlja reakciju društva na ponašanja koja su okarakterisana kao manje ili više rodno stereotipna, jer se na tim osnovama usvajaju rodne uloge iz kojih proizilazi razvoj rodnog identiteta (Mati, 2022).

Interaktivni model rodnog ponašanja zagovara ideju da žene i muškarci nisu jedini rodni identiteti, te da ovo ponašanje jeste uslovljeno očekivanjima koja posmatrači imaju o pojedincima (Mati, 2022). Takođe, ovaj model, posebnu pažnju poklanja društvenom konstruktivizmu i smatra da se „društvena stvarnost oblikuje diskursom i govorom“ (Mati, 2022: 14).

1.1.2. Tradicionalno i moderno viđenje roda

Tradicionalno viđenje roda, u našem radu, pokušaćemo da razumijemo kroz skoro uvijek važeću sliku žene u svetim knjigama, a kako Petričević piše (2008: 125) u istim se žene opisuju kao one “koje ne vrijede koliko i muškaraci, pa im se ne može dozvoliti da odlučuju o sopstvenom tijelu, životu i sudbini” te da taj izbor uglavnom pripada “glavi porodice”. “Žena je reproduktorka, čuvarica i prenositeljka tradicionalnih vrijednosti” i nikako, ni pod kojim uslovima ne može biti njihova tvoriteljka (Petričević, 2008:125). Na ovim osnovama, održava se dominantan sistem vrijednosti – patrijarhat, koji, zahvaljujući moći kojom raspolaže, određuje i nameće rodne uloge. Uzdizana patrijarhalna ideologija ima izuzetno značajan uticaj na razvoj rodnog identiteta, raspodjelu rodni uloga, te na položaj žene u društvu (Petričević, 2008). Analizirajući Trebješaninove *Predstave o djetetu i djetinjstvu u srpskoj kulturi*, možemo nekritički tvrditi da društvo i tada, a i sada snažno njeguje patrijarhalnu kulturu koja dosljedno normira rodne uloge. U društvima koja se deklariraju kao patrijarhalna prepoznatljivo je to da je rodni identitet žene u direktnom odnosu sa državom i obavezama prema suprugu i djeci i da se njena vrijednost mjeri stepenom uspjeha koji je ostvarila u navedenim oblastima (Vojčić, 2023). Tradicionalno razumijevanje roda na ranom uzrastu nalazi se u okviru biološke i razvojne paradigme, “centralizujući binarno polno tijelo i proizvodeći različite obrasce očekivanog ponašanja i ispoljenih emocija za djevojčice i dječake” (Burman, 2008; Lyttleton-Smith, 2017: 3).

U radovima Džudit Butler, navodi se problematika prihvatanja razlike između “polnog tijela i kulturno konstruisanih rodova” jer to za sobom povlači nerazumijevanje – “ukoliko rod proizilazi iz pola uvijek ćemo razmišljati o binarnim kategorijama i povezivati ih sa tijelom koje je nosilac određene rodne oznake” (Živić, 2004: 19). Međutim, ako pokušamo o rodu razmišljati odvojeno od pola, doći ćemo do toga da rodne kategorije mogu označavati “biološki muško i žensko tijelo” (Živić, 2004: 19). Svakako da bi bilo pogrešno pol i rod posmatrati kao identične pojmove. Butler (2001) piše da je nužno pol razumjeti kao faktor koji, pod dejstvom određenih društvenih normi konstruiše, druge kategorije, kao što su rod i identitet. Danas, i dalje dominantna heteroseksualna matrica, jeste uređena društvenim normama i podržava podjelu na “muškarce” i “žene” (Živić, 2004).

Modernija gledišta rod doživljavaju kao kulturni konstrukt (Živić, 2004). Modernijem shvatanju pristupamo kroz razumijevanje ranije pomenute feminističke poststrukuralističke teorije koja je zasnovana na konceptima jezika, moći i diskursa (Blaise, 2005).

Jezik, makar kroz prizmu feminističkog poststrukturalizma, jeste viđen kao snažno sredstvo koje može uticati na to kako djeca doživljavaju sebe. Jezik je još uvijek obojen patrijarhalnim obrascima jer se značenje određenih termina kreira kroz hijerarhijski binarni odnos (Mitić, 2014). Uvažavajući simbolički poredak koji konstruiše sam jezik, zapažamo da žena uvijek ostaje u domenu slabijeg i drugog (Mitić, 2014). Jezik koji djeca slušaju i u vrtićkom životu koriste može proizvoditi, a i produbiti rodne stereotipe (Gelir, 2020). Zato je od esencijalne važnosti u vrtiću njegovati kulturu razvoja i upotrebe rodno senzitivnog jezika.

Institucije obrazovanja nisu glavni izvor moći (Župan, 2009), ali su uređene tako da kreiraju, ali i prihvataju diskurse koji podražavaju određene rodne odnose moći (Robinson, Diaz, 2006; Todorović, Marojević, Krtolica, Jaramaz, 2023). U određenom društvu vladajući diskursi proizvode, prenose i šire moć (Župan, 2009). Tradicionalni diskursi djecu posmatraju kao nejake, slabe i bića koja je potrebno usmjeriti i pružiti im adekvatnu pomoć (Trebješanin, 1999). Ali, Blaise (2005) piše da djeci moramo pružiti pravo izbora, učešća i djelovanja, a naposljetku i mogućnost mijenjanja postojećeg diskursa.

1.1.3. Modelovanje roda u djetinjstvu

Od rođenja djeca se izdvajaju u kategorije kao djevojčice i dječaci (Brown, 2004), ali ženskost i muškost neke osobe nije ni urođena ni prirodna, već je nešto što se može naučiti (Paechter, 2020). Konzistentnost roda, na ranom uzrastu, implicira svjesnost djeteta da će uvijek biti žensko ili muško, bez obzira na promjene koje se tiču njenog ili njegovog fizičkog izgleda (Marović, 2009). Ali, sa druge strane, vjeruje se da djeca imaju snažna uvjerenja o tome kako bi trebalo da izgledaju djevojčice, a kako dječaci (Paechter, 2020).

Modelovanje roda u djetinjstvu može biti uslovljeno činjenicom da se djeci dodjeljuju imena, upravo na osnovu biološkog pola, te da imenovanje djece jeste jedna od razlika koja se navodi prilikom razlikovanja ženskog i muškog roda.

Razvoj rodnih šema može početi već na uzrastu od jedne godine ako dijete uspije da prepozna da njen/njegov pol omogućava njoj/njemu da razvije svijest o postojanju rodnih stereotipa u okruženju (Wingrave, 2016). Dijete na uzrastu od dvije godine sebe definiše kao djevojčicu ili dječaka, a takođe počinje da kategorizuje objekte kao ženske ili muške i motivisano je za praktikovanje rodnog ponašanja, pa počinje da se ponaša onako kako misli da treba da se ponaša djevojčica tj. dječak (Meland, Kaltvedt i Reikeras, 2019). Na uzrastu od tri godine, dijete počinje da pokazuje sklonosti za igru sa istim „rodnim partnerom“ (Meland, Kaltvedt i Reikeras, 2019: 242). Promjene u dječijoj perspektivi roda počinju da se dešavaju oko četvrte godine, kada uspijevaju da prepoznaju razlike između rodova na osnovu spoljašnjih karakteristika, poput frizure ili odjeće (Marović, 2009). Oko sedme godine, djeca shvataju da je rod uslovljen polnim karakteristikama i da nije podložan promjenama, bez obzira na okolnosti (Marović, 2009).

Modelovanje roda u djetinjstvu povezano je sa porodicom i okruženjem u kojem se dijete kreće. Djeca, po inerciji, uče iz onih ponašanja koja ispoljavaju ljudi iz njihove okoline, a primarno roditelji. Upravo se to mora iskoristiti kako bi se mijenjali narativi o tome koja se ponašanja smatraju femininim, a koja muskulanim, te kakve se uloge očekuju od žena, a koje od muškaraca. Okruženje u kojem se njeguje nebinarna podjela uloga, poslova, aktivnosti i ponašanja, dobra je osnova za izmjenu percepcije šta je karakteristično za pripadnike kojeg pola.

1.1.4. Razvoj rodnog identiteta u djetinjstvu

Pod rodnim identitetom podrazumijevamo vlastito rodno samoodređenje (Ručević, 2010). Rodni identitet se ne oblikuje neposredno po rođenju (Marović, 2009) već je fundamentalni pojam koji dijete stiče na osnovu pripadnosti određenom rodu, a koji kod većine proizilazi iz biološkog pola (Cook, 1985; Marušić, 1994; Hasanagić, 2012).

U strogo patrijahalnim društvima, prihvatila se isključivo binarna podjela pola, dakle na ženski i muški. Savremeno društvo, posebno posljednjih decenija, pokušava da proširi vidike, pa nastaju teškoće prilikom definisanja rodnog identiteta. Chodorow (1987) piše da se pod rodnim identitetom podrazumijeva kognitivni osjećaj rodnog sopstva koji se formira na uzrastu do druge godine.

Rezultati do kojih je istraživanjem došao Gelir (2020) potvrđuju rezultate prethodnih istraživanja, u kojima je naznačeno da se odjeća vidi kao jak kreator rodnog identiteta. Studije pokazuju da vaspitači eksplicitno i implicitno govore djeci da bi djevojčice trebale da nose haljine, a dječaci farmerke (Gelir, 2020). Vaspitači ohrabruju djecu da ovako postupaju hvaleći ih ako djevojčice nose haljine ili nešto drugo roze boje (Gelir, 2020). Drugim riječima, ova studija ističe da vaspitačev diskurs igra važnu ulogu u dječijoj konstrukciji rodnog identiteta (Gelir, 2020). Vaspitači koji su svjesni različitih uticajnih faktora na razvoj rodnog identiteta, mogu da se suprostave brojnim formama rodnih stereotipa i pomognu djeci da razviju pozitivan stav o rodnom identitetu (Zaman, 2008; Aina i Cameron, 2011).

MacNaughton (2000) navodi dva načina formiranja identiteta:

- sunder model formiranja identiteta i
- feminističko-poststrukturalističko razumijevanje formiranja identiteta.

Prvi model formiranja identiteta implicira da je dijete proizvod društvenih snaga, sa malo ili ni malo moći i sposobnosti da misli i da se ponaša drugačije od onoga što nameće društvo (Hekman, 1991; MacNaughton, 2000). Djeca postaju onakva kakva društvo želi da postanu, ali je važno navesti da djeca primaju mnoštvo raznolikih poruka od različitih izvora unutar društva o tome kako se moraju ophoditi (MacNaughton, 2000).

Feminističko-poststrukturalističko razumijevanje formiranja identiteta zagovara stanovište da se identitet formira kroz interakciju sa drugima (MacNaughton, 2000). Uvažavajući ovaj model, navodi se da je razvoj identiteta proces u kojem djeca aktivno konstruišu značenja kroz čitanje i interpretaciju iskustava, ali da nisu slobodna da konstruišu identitete (MacNaughton, 2000).

Dalje, Meknotonova (2000) posebnu pažnju poklanja dvijema mogućnostima stvaranja identiteta, upravo uvažavajući ovaj drugi način, a to su:

- formiranje identiteta kao dijalog i
- formiranje identiteta kao narativ.

U literaturi se uslovno izdvajaju tri diskursa roda, i to biološka uslovljenost roda, socijalna uslovljenost roda kroz interakciju prirode i njege i socikulturološka uslovljenost roda (Pavlović-Breneselović i Krnjaja, 2016). Ovi diskursi mogu se uzeti u obzir kada govorimo o načinima formiranja i razvoja rodnog identiteta.

Rodni identitet, biološki uslovljen, po riječima Brown (2004) podržan je istraživanjima neuronauke o razlikama koje postoje između ženskog i muškog mozga. Dalje, nalazi ukazuju na to da razlike u načinu funkcionisanja organa nervnog sistema kod djevojčica i dječaka nastaju od rođenja i zbog uticaja koji hormoni imaju na razvoj mozga (Brown, 2004). Unutar diskusija o rodu, stereotipne preferencije za odabir igre i partnera za igru, kod djevojčica i dječaka mogu se posmatrati kao izraz bioloških razlika (Brown, 2004).

Projektovanjem društvenih i kulturnih očekivanja i prihvaćenim ponašanjem koje je povezano sa polom, izuzetan uticaj na razvoj rodnog identiteta imaju članovi porodice i zajednice u kojoj se individua kreće, vršnjaci i drugi uzori (Blaise, 2005). Socijalni diskurs posebno je osjetljiv na rodne stereotipe i rodnu neravnopravnost (Pavlović-Breneselović i Krnjaja, 2016). Glavna okosnica u ovom diskursu je ta što u većini vrtića u zemaljama Evropske Unije, jesu zaposlene žene na različitim radnim mjestima, čime se zapravo njeguju stereotipi feminine kulture ustanove (Moss, 2000). Dominantnost ženske radne snage u institucijama ranog i predškolskog vaspitanja može da utiče na način na koji se razumije posao u vrtiću: vaspitanje i obrazovanje male djece je posao koji je ženama predodređen i u kojem su po prirodi dobre, za razliku od muškaraca (Moss, 2000).

Iz sociokulturološke perspektive, razvoj je proces obojen kulturom u kojoj je, ono što se smatra femininim i muskulinim, društveno konstruisano (Brown, 2004). Djeca uče društveno prihvatljive forme rodni performansi kako bi uspjela da razviju prepoznatljiv i prihvatljiv rodni identitet u konkretnom društvu (Brown, 2004).

Nalazi nebrojenih istraživanja ukazuju na to da i biološki i sociokulturološki faktori jesu duboko isprepleteni i treba ih razmatrati zajedno kako bi se mogla razumjeti rodna raznolikost u vrtiću (Sanders, 2000; Connolly, 2004; Pardhan i Pelletier, 2017). Dalje, nalazi pokazuju da glavni problem u vrtiću nije postojanje individualnih razlika, već ono što treba da se uradi kako bi se otklonile razlike u izvođenju (Sanders, 2000; Pardhan i Pelletier, 2017).

1.1.5. Igranje rodnih uloga u vrtićkom životu

„Žena ima više nježnosti, a čovjek ima više dobrote; žena je velikodušna, a čovjek je plemenit“ (Dučić, 1932: 112).

Jeste Dučić pisao o ženama i jeste da, laički, *Blago cara Radovana*, a posebno poglavlje *O ženi*, podložno kritikama, ali iz ovakvog narativa čitamo o ulozi i položaju koji je žena u društvu imala nekada, a koji se nužno nije izmijenio ni do danas. Dučić (1932: 111) piše i „žena je ipak po svojoj prirodi uvijek nečija žena.“ Ovakvo opisivanje žene, uklapa se u naš tradicionalni pristup razumijevanju roda koji se bazira na slici žene u svetim knjigama. Jasno nam se ukazuje na to kakav je položaj žena u društvu koje je prožeto kulturom u kojoj je ona uvijek druga i uvijek nečija.

Sa druge strane, muškarci, njihov položaj i uloge u većoj su mjeri vrednovani u društvu nego žene i ono što im pripada (Bašić, 2007).

Razvoj, prihvatanje i ispoljavanje rodnih uloga odvija se u društvu, pri čemu se posebno ističe uticaj porodice (Papalia i sar., 2009; Ručević, 2010). Rodne uloge predstavljaju očekivanja o rodnoj podjeli rada u društvu, o dužnostima koje im pripadaju upravo na osnovu pripadnosti određenom rodu i očekivanjima koje zajednica pred pojedince stavlja (Ručević, 2010). Svakako da su rodne uloge različite u društvima i njima pripadajućim kulturama. Blaise (2005) navodi da djeca mogu da konstruišu svoje rodne uloge tako što ih zasnivaju na heteroseksualnim stereotipima koje vide u svojim zajednicima.

Teorije o razvoju rodni uloga, Vasta, Haith i Miller (2002) posmatraju iz različitih uglova: etnološkog pristupa, pristupa okruženja, pristupa obrade informacija i kognitivno-razvojnog pristupa.

Etnolozi su složni u stavu da polnu identifikaciju uslovljavaju biološki procesi, dok je dopunjuju uslovi u kojima pojedinac obitava (Kuti i Cakić, 2018).

Autori koji prihvataju polazišta pristupa okruženja navode da glavnu funkciju u načinu na koji djeca razmišljaju o sebi kao o djevojčici ili o dječaku jeste povezan sa iskustvom koje se stiče kroz odnose sa spoljašnjim svijetom (Kuti i Cakić, 2018).

Treći pristup, tj. pristup obrade informacije čine dvije stavke, a to su pritisak okoline i način na koji dijete razumije podjelu rodni uloga (Kuti i Cakić, 2018).

Kognitivno-razvojni pristup zagovara ideju da djeca na ranom uzrastu počinju da stvaraju predstave o tome šta znači biti žensko, a šta znači biti muško, te da su djeci veoma važna spoljašnja obilježja kao što su odjeća i frizura jer na osnovu njih donose zaključke o tome kako je mijenjanjem ovih obilježja moguće mijenjati pol (Kuti i Cakić, 2018).

Prilikom ispitivanja djece o tome šta žele biti kad porastu, autori dolaze do prilično stereotipnih promišljanja. Dječaci su iskazali interesovanja za širok spektar poslova, od kojih je većina bila zanimljiva i zahtijevala izvođenje aktivnosti kojima se dominantno bave muškarci (policija i različiti sportovi), dok su djevojčice navodile poslove obojene femininim obrascima ponašanja, birajući poslove učiteljice, medicinske sestre ili bejbisiterke (Gombos-Tozzo i Golub, 1990).

Cardona (2012) istraživanjem dolazi do zanimljivih rezultata, među kojima se posebno ističu stavovi djece o poslovima koje obavljaju žene i muškarci, pa tako djevojčice navode da upravo majke moraju prati suđe i bacati smeće, dok su očevi na poslu ili dok odmaraju gledajući TV. Budući da djeca već na ranom uzrastu stiču sliku o tome koja se ponašanja pripisuju ženama, a koja muškarcima i sa tim stavovima dolaze u vrtić i u tom okruženju, u koliko nije obojeno nestereotipnim stavovima vaspitača, mogu razumjeti položaj i ulogu pojedinaca u društvu na drugačiji način. Ukoliko vaspitači ne poklone pažnju ovakvim stavovima djece može doći do jačanja stereotipa.

Cardona (2012) piše da rezultati ukazuju na to da većina vaspitača kaže da ne zna kako je ispravno reagovati u situacijama u kojima djeca ispolje stereotipne stavove o ulogama žena i muškaraca u društvu.

Feminina kultura vrtića više odgovara djevojčicama nego dječacima, mada vaspitačice pripadnike oba pola nagovaraju na ispoljavanje ponašanja koja su feminina, kao npr. mirno sjednje, tih govor, tiha igra i pružanje pomoći drugima (Woodward, 2003; Todorović, Marojević, Krtolica, Jaramaz, 2023).

Vaspitači moraju raditi na jačanju narativa koji kritički pristupaju problemu postojanja stereotipa u podjeli uloga na osnovu pola/roda kojem pojedinac pripada. Njegovati polažište i zastupati stavove koji ukazuju na to da se, bez obzira na pripadnost određenom polu, svi mi možemo baviti poslovima kojima želimo. Granice, makar u odabiru poslova, ne smiju biti postavljene na ovim osnovama.

1.1.6. Pojam i porijeklo rodnih stereotipa

Stereotipi su svojevrsni socijalni stavovi koji su neosnovani, emocionalno uslovljeni i gotovo da nisu podložni promjenama (Bašić, 2007). Uglavnom ih povezujemo sa pripadnicima određenog pola i obuhvataju niz osobina koje se odvajkada pripisuju ženama i muškarcima. Stereotipi utiču na percepciju i ponašanje pojedinca (Blagdanić, Mišćević-Kadijević i Kovačević, 2019). Stereotipno mišljenje je ujedno i lični proces i društveni fenomen (Blagdanić, Mišćević-Kadijević i Kovačević, 2019). Življenjem u određenom okruženju individua se razvija i formira svoj identitet i pod uticajem različitih faktora usvaja mišljenja, uloge, vrijednosti i obrasce ponašanja koje važeća kultura smatra krucijalnim.

Da bismo na adekvatan način razumjeli pojam i suštinu rodnih stereotipa, kao i uzroke ovakvog načina razmišljanja i ponašanja, moramo posebnu pažnju posvetiti porijeklu istih. Potencijalni izvori rodnih stereotipa jesu religija, mediji i porodica.

Već smo se bavili tradicionalnim pristupom razumijevanju roda i naveli smo kakvo je poimanje žene u svetim knjigama – tu se žene opisuju kao inferiornije i slabije u odnosu na muškarce.

Mediji imaju snažan uticaj na razvoj rodni stereotipa, pri čemu se u prvi plan ističu crtani filmovi (Đekić, 2021). U prvim crtanim filmovima u produkciji Diznija, djevojčice su prikazivane kao emotivne i nestvarno lijepe, one koje prećutno prihvataju sve, igraju i pjevaju; dok se u istim dječaci opisuju kao prinčevi i oni koji spašavaju druge (Matović, 2010; Radović i Radulović, 2016; Đekić, 2021).

Porodica, primarno okruženje u kojem započinje djetetov razvoj, snažan je kreator ponašanja, stavova i vrijednosti prisutnih kod djece. Svjesni činjenice da djeca uče po modelu, zaključujemo da roditelji mogu biti značajni faktori.

Izražen je uticaj rodni stereotipa na interpretaciju ženskog i muškog ponašanja (Bašić, 2007). Ovo stanovište implicira stav da isto ponašanje neće biti prihvaćeno na identične načine kada ga ispoljavaju žene i kada ga ispoljavaju muškarci. Žene su opisane kao ljubazne, lijepe, korisne i one koje brinu o drugima, dok su muškarci oni koji su viđeni kao agresivni, siloviti, nezavisni i odlučni (Kollmayer, Schober i Spiel, 2016).

Mitrović i Trogrlić (2014) pišu da djeca upotrebljavaju rodne stereotipe kako bi prosudili ponašanja žena i muškaraca, jer će im te procjene koristiti prilikom razvoja stavova o tome koja to ponašanja zapravo moraju da ispoljavaju pripadnici oba pola. Rano djetinjstvo je kritičan period za borbu protiv rodni stereotipa (Aina i Cameron, 2011). Kod djece na ranom uzrastu prvo se razvijaju osnovni rodni stereotipi, koji se uporedo sa razvojem djece nadograđuju jer počinju da uključuju sve informacije koje su djeca prikupila iz sredine (Maričić, 2009; Đekić, 2021). Mitrović i Trogrlić (2014) dalje navode da djeca uzrasta ispod 5 godina u manjoj mjeri usvajaju informacije koje nisu povezane sa rodom, te da vjeruju da djevojčice mogu biti muskuline ukoliko nose farmerke, a da dječaci mogu biti feminini kada obuku suknju ili haljinu. Djeca starijeg uzrasta, smatraju da postoji divergencija između femininosti i muskulinosti, te da to što žena ima kratku kosu ne znači da može postati muškarac, jer ni muškarci sa dugom kosom ne mogu biti žene (Mitrović i Trogrlić, 2014).

Blaise (2005) je došla do rezultata da djeca vrtićkog uzrasta imaju mišljenje o tome šta znači biti djevojčica, a šta znači biti dječak i argumentovala je da djeca uče o ovome kroz razgovor sa drugom djecom i kroz interakciju koju imaju sa svojom okolinom.

Ističe se prisutnost rodni stereotipa u dječijoj igri (Boldt, 1996; Wohlwend, 2011; Champan, 2015). Postavlja se pitanje šta se zapravo smatra pod rodnostereotipnom igrom. Harten, Olds i Dollman (2008) navode da dječaci jesu aktivniji od djevojčica i da se oslanjaju na igre u kojima dominira upotreba prostora, kao što je fudbal, i da upravo zbog toga zauzimaju više prostora nego djevojčice. Stereotipna igra za dječake definisana je kao igra motoričkih aktivnosti, dramska igra uz pomoć rekvizita i veliki prostor za igre sa loptama (Tonyan i Howes, 2003; Oncu i Unluer, 2010; Twarek i George, 1994; Champan, 2015). Stereotipna igra za djevojčice definisana je kao dramska igra prožeta porodičnim temama u kojima je se ističe uloga žene, igra kreativnih aktivnosti, manipulativni centar i jezičke igre (Kristensen, 2006; Tonyan i Howes, 2003; Twarek i George, 1994; Champan, 2015).

Studije su pokazale kako izloženost rodnim stereotipima može negativno da utiče na djevojčice i dječake, ograničavajući obim prihvatljivih uloga i ponašanja, te da pritom mogu normalizovati rodne nejednakosti (Filipović, 2018). Kontinuirana izloženost stereotipnim sadržajima može da ima ozbiljne posljedice, čineći da predrasude postanu dio dječijeg mišljenja, posebno onda kada nastaju pod uticajem društva (Santora, 2013; Filipović, 2018).

1.1.7. Problematika rodni razlika

Djeca se, po mnogo čemu, razlikuju. Po rođenju, primarno ih razlikuju po biološkim faktorima (po polu), i ta ih različitost u daljem životu određuje. Dalje, u vrtiću, ako ih posmatramo dok se igraju, lako je uočljivo da razlike u igrama proizilaze iz pola kojem djeca pripadaju. Na postojanje i njegovanje rodni razlika utiču i faktori okruženja u kojima se dijete kreće. Djeca se, kao po automatizmu, ponašaju onako kako kultura smatra da trebaju da se ponašaju (Kollmayer, Schober i Spiel, 2016).

Rodne razlike, makar danas, opstaju jer se posmatraju kao ključni temelj društvene nejednakosti i jer se baziraju na razlikama koje proizilaze iz pojedinačne pripadnosti određenom polu (Galić, 2009).

Kao krucijalno pitanje za većinu teoretičara/ki nameće se zašto se na bazi bioloških razlika koje postoje između polova, razvijaju rodno hijerarhijske razlike u većini društava svijeta, i to na način da muškarci bivaju raspoređeni na važnijim pozicijama dok su žene marginalizovane (de Bovoar, 1981; Galić, 2009). Kao odgovor na navedno pitanje stoji da brojni teoretičari/ke roda, uključujući i one koji zagovaraju feminističke teorije, navode da neravnotežan odnos moći ne proizilazi iz bioloških razlika već iz sociokulturoloških faktora (Ortner, 1974; Galić, 2009).

Rodne razlike predstavljaju razlike između djevočica i dječaka koje su vođene genetskim i sociokulturološkim uticajima (Hyun i Tyler, 2000). Rodna podudarnost, pored sociokulturoloških aktivnosti uključuje i predavanje i učenje koje je odgovorno u odnosu prema rodno zasnovanim razlikama (Hyun i Tyler, 2000).

Kollmayer, Schober i Spiel (2016) pišu da usvajanje vještina, ponašanja, i karakteristika ličnosti koje su prikladne za pripadnike određenog roda jeste proces rodnog tipovanja.

Blaise (2005) navodi da ovaj proces jača ako se odvija pod direktnim uticajem roditelja i vaspitača i ovaj stav podupire teoriju socijalnog učenja.

Teorija rodnih šema, sa druge strane, pretpostavlja da je rodno identifikovanje naučeno, te da djeca upravo kroz posmatranje i interakciju sa okolinom uočavaju koja ponašanja su karakteristična za žene, a koja za muškarce (Bem, 1983).

Ove šeme jesu podložne izmjeni i razlikuju se od pojedinca do pojedinca, ali u suštini, ukoliko djeca odrastaju u sličnom okruženju, vrlo je vjerovatno da će usvojiti i razviti slične rodne šeme, pa se može smatrati da su iste uslovljene kulturom koja je u društvu dominantna (Bem, 1983).

1.1.8. Rodna ravnopravnost u predškolskom vaspitanju i obrazovanju

Rodna ravnopravnost je jednaka zastupljenost žena i muškaraca, a uz to podrazumijeva pravo na jednaku količinu moći i adekvatno učešće u svim sferama društvenog života (Pajvančić i Petrušić, 2014). Rodna ravnopravnost mora biti posmatrana kao društvena vrijednost i mora obuhvatiti sve pojedince, kako one koji se pridržavaju tradicionalne podjele rodni uloga, tako i one koji od te podjele odstupaju.

Od polovine prošlog vijeka počinje da se mijenja percepcija rodni odnosa, smanjuje se otvoreno iskazivanje rodni stereotipa i razvijaju savremeniji oblici rodne diskriminacije (Todorović, 2013). Jasni rodni stereotipi ispoljeni u prošlosti bivaju supstituisani suptilnijim i skrivenijim oblicima koji su ili naslijeđeni ili nametnuti okolnostima u društvu (Todorović, 2013). Diskriminacija po osnovu roda ili vjera da se određene pozicije i uloge u društvu mogu dijeliti ako se u obzir uzmu razlike koje postoje između pojedinaca koji pripadaju određenom polu, danas se, makar u širem smislu, definiše kao seksizam (Todorović, 2013). U seksizam osim stavova ubrajamo ponašanja, institucionalno i kulturno djelovanje koje je diskriminativno i podržava neravnopravan položaj žena i muškaraca (Swim i Hyers, 2009; Todorović, 2013). Sa druge strane, rodna diskriminacija jeste društveno djelovanje i aktivno isključivanje neke rodne grupe, gdje je glavni kriterijum isključivanja upravo pripadnost određenom rodu (Galić, 2009).

Najpoznatija skala koja mjeri stepen u kojem se podržavaju tradicionalne rodne uloge jeste Skala stavova prema ženama (eng. Attitudes Toward Women Scale – ATWS) koju su 1973. konstruisali Spens, i supružnici Stap (Todorović, 2013). Skala je stvorena kako bi mjerila tradicionalni seksizam koji podrazumijeva podršku nejednakom pristupu ženama i muškarcima, podršku dvostrukim standardima i razvija uvjerenje da žene nisu sposobne za vršenje određenih poslova u mjeri u kojoj su muškarci (Todorović, 2013).

Mehanizmi koji postoje u društvu, a tiču se smanjivanja rodne diskriminacije, pun potencijal mogu ostvariti pomoću rodno osviještenih politika, koje predstavljaju uspostavljanje načela jednakosti žena i muškaraca koja moraju važiti u svim sferama društva (Galić, 2009).

Problematika življenja rodne ravnopravnosti posebno je izražena u području obrazovanja, gdje, istorijski gledano, velik broj djevojčica nije imao pravo na školovanje, a i kada su to pravo ostavarile, uvijek se postavljalo pitanje kakvo je njihovo mjesto u tom procesu.

Danas, rodna neravnopravnost lako je vidljiva na svim nivoima obrazovanja, a čini se da se posebno mora raditi na osnaživanju djece predškolskog uzrasta. Nacionalna strategija rodne ravnopravnosti za period 2021-2025. godine, koju je Crna Gora usvojila 2021., navodi da je glavni problem nizak nivo rodne ravnopravnosti, te da se mora raditi na podizanju tog nivoa. Od seta mjera koje se za ostvarivanje ovog cilja moraju preduzeti iz Nacionalne strategije rodne ravnopravnosti (2021: 5) posebno izdvajamo *edukovanje zaposlenih i rukovodećeg kadra u institucijama o ključnim konceptima iz oblasti rodne ravnopravnosti* jer je možemo smjestiti u kontekst vrtićkog života. Rodno odgovorno obrazovanje, kultura i mediji vide se kao najznačajniji faktori ka dugoročnoj izmjeni svijesti našeg društva (Nacionalna strategija rodne ravnopravnosti za Crnu Goru, 2021). Svi činiooci, kao što smo i ranije navodili, imaju značajnu ulogu u razvoju rodnih stereotipa, a svakako da ih moramo imati u vidu kada govorimo o razvijanju svijesti zašto nam je rodna ravnopravnost važna.

Ako rodnu ravnopravnost sagledamo onako kako je posmatra feministička poststrukturalistička teorija, dolazimo do zaključka da, zagovornici ove teorije smatraju da utemeljenje i postojanost rodne nejednakosti jeste proizvod prilika u kojima živimo jer društvo ima svoje viđenje ženskosti i muškosti (Todorović, 2013). Po inerciji, to viđenje dominatno je i kod vaspitača, pa oni prihvataju diskurse koje društvo nameće i time dodatno produbljuju rodnu neravnopravnost. Upravo je zbog toga važno da vaspitači mijenjaju svoje predstave o tome šta je društvo kome odredilo, te da rade na razvoju rodno osviješćenog vaspitanja i obrazovanja u vrtiću (Todorović, 2013).

Šest je ključnih polazišta uz pomoću kojih vaspitači omogućavaju djeci jednake uslove za rast i razvoj, i to su, kako MacNaughton (2000) piše sljedeći:

- identifikovanje kako grupišemo druge, a kako sebe;
- identifikovanje odnosa moći i diskursa koji se kreiraju u radu vaspitača;
- identifikovanje institucionalnih okvira za brojne diskurse koji su dominantni u radu vaspitača;
- imenovanje diskursa koji oblikuju rad vaspitača;
- identifikovanje društvenih praksi kojima dajemo značenje kroz proces učenja;
- identifikovanje emocionalnih značenja koja imamo u određenim kategorijama.

1.2. Materijalno i fizičko vrtićko okruženje

Vrtićko fizičko i materijalno okruženje čine važne uslove za igru i obavljanje aktivnosti (Nordin-Hultman, 2004; Borge i Borge, 2016).

Pod fizičkim okruženjem u vrtiću podrazumijevamo strukturu prostorija i socijalne odnose (Budisavljević, 2015). Dok fizičko okruženje obuhvata prostorne mogućnosti, socijalno okruženje čine ljudski potencijali (Miljak, 1996; Mlinarević, 2004; Budisavljević, 2015). Fizičko okruženje sastoji se od tri različita elementa i to su fizička lokacija (zgrade i njihov položaj), fizički raspored prostorija i fizički uslovi sobe (namještaj, oprema, dekoracija i njihov dizajn) (Jacobsen i Thorsvik, 2007). Način na koji se uređuju prostorije u vrtiću vidi se kao značajan dio kulture, znanja i identiteta (Birkeland, 2012; Borge i Borge, 2016). Obezbeđivanje raznolikog materijala, slobodnog izbora igara, partnera za igru i igračaka doprinosi svestranijem razvoju djeteta i djeca stiču drugačija znanja o raspodjeli rodni uloga i razvoju rodnog identiteta (Sindik, 2008). Igračke i dostupni materijali su simbolički elementi, budući da svojim oblikom, bojom i funkcijom jesu vezani za pojedince (Borge i Borge, 2016).

Da bi djeca mogla da stiču znanja i razvijaju iskustva kroz aktivan odnos sa okolinom, prostor u vrtiću mora biti organizovan po mjeri djeteta (Mlinarević, 2004; Budisavljević, 2015). Prije svega, ovo bi podrazumijevalo da je prostor podijeljen u skladu sa centrima interesovanja, ali da se tom prilikom pažnja mora posvetiti da takva podjela ne bude obojena rodnim stereotipima.

Ustanove za rano i predškolsko vaspitanje i obrazovanje i aktivnosti koje vrše, veoma su značajne za mijenjanje narativa iz kojih lako čitamo postojanje rodnih stereotipa. Vaspitači, promjenom diskursa koji njeguje podjelu rodnih uloga koju prepoznaje društvo, mogu djeci stvoriti uslove u kojima će djeca moći da biraju koje aktivnosti žele da obavljaju, igračke kojima će se igrati, kao i partnere za igru. Nužno je odabrati adekvatne materijale za igru, pri čemu se misli na bajke, basne i slikovnice, koje ne propagiraju zastupljene rodne stereotipe. Takođe, potrebno je zamijeniti postere ili fotografije koje oslikavaju ona ponašanja koja su tipična za djevojčice i ona koja su tipična za dječake. Pored toga, važno je odabrati centre interesovanja koji pripadnicima oba pola nude jednake mogućnosti. U koliko vaspitači svjesno biraju i koriste nestereotipne materijale, lakše se može ostvariti rodno pravedno okruženje u vrtiću (Chapman, 2015).

1.3. Pregled dosadašnjih istraživanja

Pregledom brojnih i dostupnih istraživanja, konstatujemo da su sva izuzetno značajna za tematiku koju proučavamo, te da većina u korpus interesovanja stavlja kako se i pod uticajem kojih faktora formira rodni identitet, kako se usvajaju rodne uloge, kakav je uticaj roditelja, a kakav vaspitača na pomenute procese, kakvo je materijalno i fizičko okruženje u vrtiću, te koji su drugi, ali jednako važni činioci, koji utiču na razvoj rodnih stereotipa kod djece vrtićkog uzrasta.

Koliko je problematično razumijevanja roda i svega što uz rod ide, govori i činjenica da većina vaspitača smatra da pitanje roda nema dječiju pažnju, te da su isuviše mala da bi se zanimala za ovako kompleksna pitanja (MacNaughton, 2000).

Gaid Le Manner-Idrissi je u istraživanju iz 1997. godine prikazao karakteristike fizičkog i socijalnog okruženja koje utiču na to kako dijete formira rodni identitet, i tom prilikom uočio da velik broj roditelja bira drugačije okruženje za djevojčice u odnosu na dječake – najčešće kroz izbor odjeće, obuće, igračaka, ukrasa za sobu, te da roditelji ispoljavaju jedne obrasce ponašanja prema djevojčicama i potpuno drugačije prema dječacima (Declercq i Moreau, 2012).

Kada pričamo o polnim ulogama esencijalna je priča i o rodnim, čije usvajanje počinje u ranom djetinjstvu prilikom odabira odjeće, obuće i igračaka – pa tako dječacima kupujemo automobile, traktore i lopte, a djevojčicama lutke ili pribor za kuvanje (Ručević, 2010). Gelir (2020) istraživanjem ukazuje na istinitost činjenice da će djevojčice i dječaci radije da se igraju sa igračkama koje su povezane sa njihovim rodom. Studije su pokazale da su djeca razvila stereotipna objašnjenja igračaka za djevojčice i igračaka za dječake (Freeman, 2007; Todorović, Marojević, Krtolica, Jaramaz, 2023).

Uočljive su razlike u roditeljskom pristupu prema ženskoj i muškoj djeci. Roditelji su skloni kažnjavanju sinova ukoliko biraju igračke koje su dominantno ženske (Belamarić, 2009). Ističemo i zapažanja da se očevi u većoj mjeri igraju sa sinovima nego sa ćerkama, kao i da oba roditelja motivišu ćerke da obavljaju sitne kućne poslove (Zanden i Wilfrid, 1997; Belamarić, 2009).

Naglašena ženskost podržava se kroz način na koji se sa djevojčicama razgovora, ali i širi, održava i ovjekovječuje ideja da su djevojčice bespomoćne, a dječaci moćni (Connell, 1995; Adrian, 2018). Takođe, u okviru naglašene femininosti, djevojčice usvajaju i druga značenja koja odgovaraju “diskursu princeze” što bi značilo da postaju “dobre djevojčice” (Adrian, 2018: 11).

Studije pokazuju da se od djevojčica očekuje da prosocijalno ponašanje ispolje kroz brigu i empatiju, dok se od dječaka očekuje da imaju odbrambeni stav (Saramourtsi, Zafiri i Pliogou, 2020). Takođe, uočava se da dječaci u većoj mjeri ispoljavaju fizičku agresiju, za razliku od djevojčica jer one ispoljavaju odnosnu agresiju koja podrazumijeva ogovaranje i socijalnu izolaciju (Saramourtsi, Zafiri i Pliogou, 2020).

Roditelji mogu, bilo svjesno bilo nesvjesno, djeci predložiti kako se ponaša djevojčica, a kako se ponaša dječak kako bi se lakše uklopili u zajednicu (Marović, 2009). Roditelji najčešće njeguju različito okruženje za djevojčice i dječake, insistiraju na uobičajnom izgledu – djevojčice nose haljinice i imaju dugu kosu, dok dječaci nose farmeke i imaju kratku kosu, podstiču rodno stereotipne uloge i razvijaju kod djece interesovanja za aktivnosti koje je društvo okarakterisalo kao dominantno ženske i muške (Marović, 2009).

Prvo istraživanje rodni stereotipa u književnim djelima za djecu urađeno je za period od 1930. do 1972. godine (Weitzman, 1972; Belamarić, 2009). Rezultati su pokazali da je stopa prisutnosti ženskih likova mnogo manja u odnosu na muške, te da su žene uglavnom opisane kao podređene, slabe, mirne i poslušne, dok su muškarci prikazani kao snažni ljudi čiji su poslovi vezani za vandomaćinske aktivnosti (Belamarić, 2009). Istraživanja pokazuju i to da su muški likovi favorizovani i od djevojčica i od dječaka, čime se dodatno podriva ideja kako su djevojčice manje važne od dječaka (McCabe i sar., 2011; Filipović, 2018).

Utvrđeno je da četvrogodišnja djeca posmatraju muške likove kao nadmoćne, dok ženske likove posmatraju kao zavisne (Davies, 2003; Filipović, 2018). Istraživanje koje je sprovedeno u Ruandi, ukazuje na to da djeca, pripadnici oba pola, pozitivno reaguju na ženske likove koji su prikazani u tradicionalno muškim ulogama, koje su u prošlosti bile kulturološki neprihvatljive za izvođenje od strane žena (Ruterana, 2012; Filipović, 2018). Istraživanje je dalje pokazalo da se žene uglavnom pojavljuju u ulozi majke ili supruge, tj. u četiri od sedam analiziranih knjiga, žene su prikazane kao majke, i nemaju imena već se identifikuju isključivo kroz ovu ulogu (Filipović, 2018). Sa druge strane, istraživanja su pokazala da nestereotipne knjige, mogu dovesti do pozitivnih promjena u poimanju sebe, u stavovima i ponašanjima (Aina i Cameron, 2011).

Velik broj sprovedenih studija pokazuje da rodni stereotipi negativno utiču na djevojčice i dječake, ograničavajući obim prihvatljivih uloga i ponašanja i normalizujući rodne nejednakosti (Adams i sar., 2011; Filipović, 2018).

Dalje, studije ukazuju na to da posljedice rodni stereotipa mogu negativno da se reflektuju na izbor dječijih aktivnosti, akademskih postignuća i uspjeha u karijeri (Tagnoli, Pullen i Lieber, 1994; Aina i Cameron, 2011).

Dva glavna aspekta okruženja koja na ranom uzrastu utiču na to kako djeca percipiraju rod i razvijaju rodne stereotipe jesu dostupni materijali u učionici i uputstva vaspitača (Aina i Cameron, 2011).

Nalazi dostupnih istraživanja ukazuju na to da uglavnom vaspitačice uređuju fizičko okruženje u vrtiću i da to čine prilično stereotipno tako što prostor dijele na onaj koji je namijenjen djevojčicama i onaj koji je namijenjen dječacima (Borve i Borve, 2016). Takođe, uputstva koja vaspitači daju djeci mogu se vidjeti kao uticajni na razvoj rodnog identiteta, pa je stoga veoma važno obezbijediti im edukaciju o ovim pitanjima jer je cilj da vaspitači imaju otvoren um i razvijaju klimu nebinarne rodne identifikacije (Paechter, 2020). Istraživanja pokazuju da zidovi u učionici šalju snažne poruke, jer vaspitači lijepe slike, crteže, brojeve, radove i fotografije putem kojih djeci prenose važne informacije (Bello i Bello, 2016).

Jedan od faktora koji utiče na to da vaspitačice njeguju femininu kulturu u vrtiću jeste i to da je veoma mali broj vaspitača u predškolskom obrazovanju, svega 3% u svijetu (Brody, 2014).

U crnogorskom kontekstu odrađeno je istraživanje koje je pokazalo da vaspitači imaju izuzetno stereotipan pogled na razvoj rodnog identiteta kod djece, te da ovakvo viđenje stvari u velikoj mjeri utiče na način na koji djeca pristupaju razumijevanju roda (Milić i sar., 2021). Iz narativa vaspitača čitamo binarne opozicije femininosti i muskulivosti, posebno kada su u pitanju tipične slike o načinima učenja sa djevojčicama i dječacima (Milić i sar., 2021). Takođe, pored ovog, za Crnu Goru značajno je i istraživanje koje je sprovedeno 2023. godine, čiji nalazi upućuju na to da uočljivo dominiraju binarne opozicije “hegemone muškosti” i “naglašene femininosti” (Todorović, Marojević, Krtolica, Jaramaz, 2023). U ovom istraživanju posebna pažnja usmjerena je na činjenicu da djeca biraju rodno stereotipne igračke, igre, interesovanja i uloge, te da čvrsto brane svoje rodne pozicije.

2. METODOLOŠKE OSNOVE

2.1 Problem i predmet istraživanja

Ovim radom željeli smo da otkrijemo da li su i u kojoj mjeri u narativima vaspitača i djece u vrtićima u Crnoj Gori prisutni rodni stereotipi, te da identifikujemo rodne stereotipe u fizičkom i materijalnom vrtićkom okruženju. Pod rodnim stereotipima u istraživanju mislimo na unaprijed osmišljene ideje kojima se ženama i muškarcima proizvoljno dodjeljuju osobine i uloge definisane i ograničene njihovom pripadnošću određenom polu (Evropski institut za rodnu jednakost, 2016).

Vrtić jeste specifičan prostor u kojem se nastavlja razvoj djece, pa način na koji su opremljene učionice može, potencijalno, uticati na dječije razmišljanje o polu/rodu. Takođe, vaspitači/ce, kao, zaposleni sa važnom ulogom u vrtićkom životu djece, mogu, potencijalno, svojim narativima uticati na to kako djeca percipiraju pol/rod.

Problem našeg istraživanja jeste problematizovanje rodni stereotipa u vrtićkom životu djece.

Iz svega navedenog proizilazi predmet našeg istraživanja, koji glasi rodni stereotipi u fizičkom i materijalnom vrtićkom okruženju, u narativima vaspitača i narativima djece.

2.2. Cilj i zadaci istraživanja

Cilj u našem istraživanju definisan je tako da podrazumijeva *identifikovanje rodni stereotipa u narativima djece u vrtićima*.

Za ostvarivanje ovako formulisanog cilja, definisali smo sljedeće istraživačke zadatke:

- I grupa zadataka odnosi se na identifikovanje rodni stereotipa u fizičkom i materijalnom vrtićkom okruženju;
- II grupa zadataka odnosi se na identifikovanje rodni stereotipa u narativima vaspitača;
- III grupa zadataka odnosi se na identifikovanje rodni stereotipa u narativima djece.

2.3. Naučno – istraživačke hipoteze

Uzimajući u obzir nalaze ranije sprovedenih istraživanja, prethodno definisan cilj i postavljane zadatke našeg istraživanja, polazimo od glavne hipoteze našeg istraživanja koja glasi:

- Pretpostavljamo da postoje rodni stereotipi u fizičkom i materijalnom vrtićkom okruženju, u narativima vaspitača i u narativima djece.

Sporedne (pomoćne) hipoteze:

I grupa istraživačkih hipoteza odnosi se na identifikovanje rodni stereotipa u fizičkom i materijalnom vrtićkom okruženju:

1. Pretpostavlja se da je fizičko okruženje rodno stereotipno (pretpostavlja se da su boje zidova, boje zavjesa i boje upotrebljivih materijala rodno stereotipne..);
2. Pretpostavlja se da su centri interesovanja rodno stereotipni;
3. Pretpostavlja se da su dostupne igračke i didaktički materijali rodno stereotipni;
4. Pretpostavlja se da su bajke i basne u vrtićima rodno stereotipne.

II grupa istraživačkih hipoteza odnosi se na identifikovanje rodni stereotipa u narativima vaspitača:

1. Pretpostavlja se da su u narativima vaspitača prisutni rodni stereotipi.

III grupa istraživačkih hipoteza odnosi se na identifikovanje rodni stereotipa u narativima djece:

1. Pretpostavlja se da su narativi djece o centrima interesovanja rodno stereotipni;
2. Pretpostavlja se da su narativi djece o dječijim igrama i igrama uloga (posebna vrsta dječije igre) u vrtiću rodno stereotipni;
3. Pretpostavlja se da su narativi djece o izboru zanimanja rodno stereotipni;

4. Pretpostavlja se da su narativi djece u situacijama odabira partnera za igru rodno stereotipni;
5. Pretpostavlja se da su narativi djece o sredstvima za igru rodno stereotipni.

2.4. Naučno – istraživačke varijable

Iz postavljenog cilja istraživanja definisali smo zavisne i nezavisne varijable istraživanja.

Zavisne varijable su:

- *dostupan didaktički materijal;*
- *igračke;*
- *bajke, basne i slikovnice;*
- *poster, fotografije, dekorativni crteži.*

Nezavisne varijable su:

- *lične karakteristike vaspitača;*
- *profesionalne kompetencije vaspitača;*
- *stereotipi u narativima vaspitača;*
- *lične karakteristike djece;*
- *stereotipi u narativima djece.*

2.5. Naučno – istraživačke metode, tehnike i instrumenti

U istraživanju smo koristili metodu teorijske analize kako bismo na adekvatan način objasnili fundamentalne teorijske pojmove i koncepcije i ukazali na povezanost između njih. Dakle, koristili smo je u teorijskom dijelu istraživanja i prilikom razrađivanja bitnih koncepcija. Ova metoda bila nam je potrebna i u dijelu istraživanja koji se tiče definisanja cilja, formulisanja zadataka i naučno-istraživačkih hipoteza.

Deskriptivnu metodu sa tehnikom sistematskog posmatranja koristili smo prilikom testiranja I i II grupe hipoteza i u te svrhe konstruisali smo istraživačke instrumente, ček listu i protokol posmatranja, kako bismo testirali da li postoje rodni stereotipi u fizičkom i materijalnom vrtićkom okruženju i u narativima vaspitača/ica.

Prilikom posmatranja učionice, u ček lista smo štriklirali ono što je rodno stereotipno, a simbol *x* smo koristili za ono što je rodno nestereotipno.

Protokol za posmatranje u službi identifikacije rodnih stereotipa u narativima vaspitača/ica koristili smo da bismo identifikovali rodne stereotipe u narativima vaspitača/ica u vrtiću.

Posmatrali smo na koji se način zaposleni obraćaju djeci i iz njihovih narativa čitali da li u obraćaju jesu ili nisu prisutni rodni stereotipi. Prilikom posmatranja nismo koristili druge tehničke uređaje ili pomagala i neposredno smo posmatrali vaspitačice, tačnije, jedno lice je opazalo, evidentiralo, obrađivalo podatke i zaključivalo o istim.

Za testiranje III grupe istraživačkih hipoteza koristili smo metodu intervju a i njoj pripadajuću tehniku intervjuisanja, tj. polustrukturirani intervju i fotointervju.

Za potrebe fotointervjua koristili smo fotografije¹, a sve sa ciljem prikupljanja podataka o tome kakvi su narativi djece kada su u pitanju situacije u kojima žene i muškarci obavljaju poslove koji, ako u obzir uzmemo patrijahalnu i tradicijom prožetu kulturu koja je u našem društvu dominantna, i jesu i nisu svakidašnji za pripadnike ženskog i muškog pola.

Fotografije su date u parovima i podijeljene u tri cjeline. Prva cjelina obuhvata dva para fotografija i odnosi se na profesije, druga cjelina obuhvata dva para fotografija i one se odnose na uloge, dok treća cjelina obuhvata dva lista od po dvije fotografije na kojima su prikazana djeca, i to – prvi par čine fotografije na kojima djeca izvode određene aktivnosti/hobije, a drugi par čine fotografije na kojima se djeca istog pola igraju sa različitim igračkama.

¹ Fotografije koje su korišćene za potrebe fotointervjua, nalaze se u Prilogu br. 1.

Svaki par fotografija pokazali smo djeci, a od njih smo zahtijevali da nam prokomentarišu fotografije, te da sa nama podijele svoja zapažanja o onome što se na fotografijama nalazi, a mi smo zabilježili njihove odgovore, komentare i reakcije.

Nacrt korišćenih istraživačkih instrumenata dat je u Prilogu broj 1.

2.6. Populacija i uzorak

Populaciju iz koje biramo određene jedinice za uzorak istraživanja čini dvadeset predškolskih vaspitno – obrazovnih ustanova. Uzorak istraživanja čine tri vrtića iz Podgorice, od kojih je jedan državni i dva privatna. Iz državnog vrtića izdvojili smo po dvije vaspitne jedinice i u okviru njih po dvije učionice. Ovaj uzorak izabran je jer smo u obzir morali uzeti vremenske, prostorne i materijalno – tehničke uslove.

Naučno – istraživački uzorak našeg istraživanja čine:

1. JPU „Đina Vrbica“

- VJ „Đina Vrbica“ – 2 učionice
- VJ „Dragan Radulović“ – 2 učionice

2. PPU „Dnevna Majka“ – 1 učionica

3. PPU „Nova Kućica“ – 1 učionica

Istraživački uzorak u našem istraživanju čini 40 djece i 8 vaspitačica.

2.7. Obrada podataka

Podatke dobijene ček listom, obradili smo tako što smo sve elemente iz same ček liste pojedinačno predstavili, tj. podatke za svaku vaspitnu jedinicu smo posebno komentarisali.

Podatke dobijene korišćenjem protokola posmatranja, polustrukturiranog intervjua i fotointervjua obradili smo kodiranjem.

Etnografija ima značajnu ulogu u našem istraživanju, posebno kada znamo da se oslanja na posmatranje, te da je njen glavni cilj dobijanje informacija o pojedinim djelovima života ljudi u svakodnevici i tokom određenog vremenskog perioda (Vilig, 2013). Polustrukturisani intervju nam pruža mogućnost da čujemo učesnike, u našem slučaju djecu, tj. da čujemo šta misle i kako govore o određenim aspektima vrtićkog života (Vilig, 2013). S obzirom da nam je bila potrebna adekvatna analiza podataka, iste smo dobili uz upotrebu diktafona i napravljenih zabilješki prilikom intervjuisanja, ali na način da ne ometamo tok intervjuisanja.

Pod kodiranjem se podrazumijeva transformisanje podataka u logične djelove i njihovo imenovanje (Knežević-Florić, Ninković, 2012). Kao glavni cilj ovog načina obrade podataka vidi se biranje i grupisanje u kategorije onih pojmova koji su za sprovedeno istraživanje relevantni (Knežević-Florić, Ninković, 2012). Budući da smo bili zainteresovani za sam sadržaj intervjuja, transkribovali smo riječi i određene nepotpune rečenice, ponavljanje zanimljivih riječi, ali i onih riječi koje su povezane sa temom, kao i smijeh djece, jer smo pažnju posvetili dječijoj reakciji prilikom postavljanja, ali i odgovaranja na postavljena pitanja.

Nakon što smo unijeli prikupljene transkripte, pristupili smo iščitavanju istih kako bismo izdvojili kodove, tj. one riječi/djelove koji su se više puta ponavljali i koji su relevantni za našu temu. Nakon sprovedene analize došli smo do 47 “kodova nižeg reda” koji su se u narednoj fazi analize izdvojili u 19 “kodova višeg reda” (Carspecken, 1996: 146, 148).

Dakle, fokusirali smo se na 7 kategorija i u okviru njih formirane potkategorije, i usmjerili smo se na reviziju glavnih kodova uz analizu fragmenata koji su izuzeti iz transkripata².

Prilikom formulisanja kodova, u saradnji sa mentorkom, izuzeli smo određeni broj kodova jer za njih nismo uspjeli pronaći dovoljan broj reprezentativnih primjera. Spisak kodova koji je izdvojen, zajedno sa kategorijama kojima pripadaju dat je u Prilogu broj 2.

² Napomena: Zbog obimnosti transkripata i zaštite identiteta djece iste ne možemo u cjelosti priložiti master tezi, pa smo u dogovoru sa mentorkom izdvojili određene isječke iz transkripata koji su najreprezentativniji primjeri izdvojenih kodova.

2.8. Etička pitanja istraživanja

“Djeca nose svjetove na dlanu, ona znaju putove do sreće, zato jutra kad zbog djece svanu nikad tugu upoznati neće.”³

Imajući u vidu činjenicu da u istraživanju razumijevanju pojma roda pristupamo iz ugla feminističke poststrukturalističke teorije, u prvi plan ističemo da je feministički pokret strogo kritikovao teorijske koncepte koji zapostavljaju djecu i žene (Vranješević, 2015).

Kritika “muške orijentacije” važna je jer naglašava da je glavni razlog zbog kojeg djeca nisu uključena u istraživanja taj da se djeca analiziraju i ocjenjuju upravo putem kriterijuma koji postavljaju odrasli (Vranješević, 2015: 31). Takođe, Vranješević (2015) navodi da je korpus interesovanja feminističkog pokreta usmjeren ka jasno postavljenim odnosima moći na relaciji odrasli – djeca, i to u istraživanjima.

Sljedeća kritika ovog pokreta upućuje na metodologiju istraživanja, koja je pozitivistička i koja akcentuje objektivnost, a zanemaruju ulogu, karakteristike ličnosti i stavove vaspitača (Vranješević, 2015).

Najvažnije etičko pitanje koje se javlja prilikom organizacije i realizacije etnografskih istraživanja, jeste pristanak učesnika istraživanja (Vranješević, 2015), a u našem slučaju to su djeca (njihovi roditelji) i vaspitači.

Ne smijemo i ne želimo zanemariti dječiju perspektivu u istraživačkom procesu (Pavlović-Breneselović i Krnjaja, 2015).

Učešće djece u istraživanjima zahtijeva posebnu pažnju i posvećenost jer je jedan od ciljeva osigurati da se istraživanje sprovede u najboljem interesu za djecu (Vranješević, 2015). Etički pristup u istraživanju sa djecom podrazumijeva da odrasli, slušanjem djece, zapravo štite njihov položaj u istraživanju (Pavlović-Breneselović i Krnjaja, 2015).

Svakako da je glavna svrha istraživanja sa djecom ta da djeca imaju priliku da iznesu svoje stavove i ideje.

³ Stih iz pjesmice „Djeca nose svjetove na dlanu“ autorke Zorice Klindžić.

U obzir moramo uzeti sam kontekst u kojem se istraživanje odvija, tj. vrtić kao specifičan prostor u kojem se nastavlja dječiji razvoj započet u porodičnoj zajednici.

Pavlović-Breneselović i Krnjaja (2015) pišu da posebnu pažnju moramo posvetiti principima etike istraživanja sa djecom, među kojima se ističu poštovanje učesnika kroz saradnju i posmatranje djeteta kao aktivnog učesnika.

Pavlović-Breneselović i Krnjaja (2015) dalje pišu da poimanje djeteta kao istraživača zapravo podrazumijeva sljedeće:

- učešće djece u istraživanju mora biti dobrovoljno;
- važno je djeci pružiti mogućnost da slobodno iskažu svoje stavove;
- djeca imaju potpuno vlasništvo nad svojim idejama i moramo tražiti njihovu dozvolu za dijeljenje tih ideja sa drugim licima;
- djecu moramo upoznati sa ciljem i suštinom istraživanja.

Moramo uzeti u obzir dječiju perspektivu (Vranješević, 2015). Sasvim je prihvatljivo da djeca i odrasli pažnju poklanjaju različitim stvarima, te da ono što je važno djeci nije odraslima i obratno. Ne smijemo dozvoliti zloupotrijebu djece, a ni njihovih ideja (Vranješević, 2015).

Nakon dobijene dozvole od nadležnih organa (Ministarstva prosvjete, nauke i inovacija i Zavoda za školstvo), stupili smo u kontakt sa direktorima predškolskih ustanova koje smo odredili kao istraživački uzorak, kako bi nam dali saglasnost za izvođenje istog.

Pored navedenih, upitane su bile i vaspitačice koje smo upoznali sa suštinom istraživanja koje želimo da sprovedemo, tj. sa temom i načinom na koji želimo da istražujemo. Budući da ključni uzorak našeg istraživanja čine djeca, njihovo učešće smo obezbijedili kroz saglasnost dobijenu od roditelja.

S obzirom da je jedan od ciljeva zaštita djece, njihovih ideja i stavova, naglasili smo vaspitačicama da se naše istraživanje u svakom trenutku može prekinuti ukoliko procijene da je to u najboljem interesu djece. Takođe, istraživanje smo sprovedli na način da nismo ometali svakodnevne aktivnosti u vrtićkom životu djece.

Privatnost djece i zaštitu dobijenih podataka obezbijedili smo tako što, prilikom intervjuisanja djece, nismo koristiti video kameru već diktafon i bilješke.

Takođe, djecu smo zaštitili i prilikom transkripcije, jer odgovore koje smo na postavljena pitanja od djece dobili nismo prenijeli u cjelosti, a nismo navodili ni puna imena i prezimena djece koja su učestvovala, već njihove inicijale.

Zbog osjetljivosti tematike istraživanja i ključnog uzorka istraživanja koga čine djeca, podrazumijeva se da se etika istraživanja sa djecom u potpunoj mjeri ispoštovala.

3. PRIKAZ I DISKUSIJA DOBIJENIH REZULTATA

U daljem tekstu ovog poglavlja predstavimo rezultate do kojih smo istraživanjem došli. Prvo ćemo prikazati ček liste i narativan opis svih elemenata koji su činili istu. Nakon toga, diskutovaćemo o podacima do kojih smo došli korišćenjem ostalih istraživačkih instrumenata – polustrukturiranog intervjua i fotointervjua, kao i protokola posmatranja.

3.1. Rezultati istraživanja upotrebom ček liste

Podatke dobijene ček listom koristili smo za ispitivanje prve grupe istraživačkih hipoteza, koja se odnosi na identifikovanje rodni stereotipa u fizičkom i materijalnom vrtićkom okruženju.

JPU “Đina Vrbica” (VJ “Đina Vrbica”) – učionica broj 1.

Rodno stereotipno fizičko okruženje u vrtiću	Rodno stereotipna organizacija vrtićkog života po centrima interesovanja	Rodne stereotipne igračke i dostupan didaktički materijal	Rodno stereotipni materijal
× Prisustvo rodno stereotipnih boja na zidovima × Prisustvo rodno stereotipnih boja na ormarićima × Prisustvo rodno stereotipnih boja na tepisima/podnim podlogama × Prisustvo rodno stereotipnih slika, crteža i postera na zidovima	× Jezički centar × Centar uloga ✓ Umjetnički centar ✓ Manipulativni centar ✓ Centar kuhinja za djevojčice × Građevinski centar za dječake	✓ Lutke – princeze za djevojčice × Lutke – bebe i plišane igračke za djevojčice ✓ Posuđe za djevojčice × Šminka za djevojčice × Lutke – plišane igračke i junaci za dječake	✓ Rodno stereotipne knjige (bajke i basne) × Rodno stereotipne slikovnice × Rodno stereotipna književna djela u kojima je izražena podjela rodni uloga

* Rodno stereotipna podjela prostora (prostor za djevojčice i prostor za dječake)	* Sportski centar	* Automobili za dječake ✓ Kocke za gradnju za dječake	
---	-------------------	--	--

Rodno stereotipno fizičko okruženje u vrtiću

Zidovi su bijeli. Na jednom se nalazi TV i karta svijeta, kao i crteži koje su djeca crtala – prikaz životinja ili godišnjih doba. Na zidovima su istaknute diplome ili pohvale za djecu. Nije primijećen rodno stereotipan prikaz djevojčica i dječaka na zidovima. Zavjese su u učionici bijele, bez bilo kakvih rodničkih oznaka. Ormari su crvene boje, na njima nema slika ili crteža. U učionici nema podnih podloga. Učionica nije podijeljena na prostor za djevojčice i prostor za dječake. Iz navedenog opisa učionice, zaključujemo da fizičko okruženje iste nije rodno stereotipno.

Rodno stereotipna organizacija vrtićkog života po centrima interesovanja

Centri nisu izolovani kao pojedinačni, osim tri i to su Centar kuhinja, Manipulativni centar i Umjetnički centar. Takođe, centri nisu jasno naznačeni. Materijale za druge centre smo primijetili jer nam je na njih ukazala vaspitačica, a vidjeli smo knjige, sportske rekvizite i muzičke instrumente. Centar kuhinja je lako uočljiv, sadrži kuhinju i posuđe. Manipulativni centar nalazi se na drugom kraju učionice, primijećene su slagalice i kocke (drvene i plastične). Umjetnički centar se nalazi u samom ćošku učionice, primijećen je material za crtanje – bojice, flomasteri, olovke i papiri. Vaspitačica nam ukazuje da, zbog zbijenog prostora, ne može centre odmah učiniti dostupnim djeci, već su materijali za centre smješteni u ormane.

Rodno stereotipne igračke i dostupan didaktički materijal

Kao što se može primijetiti posmatranjem ček liste, u učionici nismo pronašli plišane igračke za djevojčice i dječake, kao ni lutkice za dječake, automobile za dječake, a ni šminku za djevojčice. Djevojčicama su, dakle, dostupne lutke – dominantno barbice i posuđe, a dječacima su dostupne kocke. Lutke namijenjene djevojčicama, kao i kocke koje su dostupne dječacima, nalaze se na jednoj od polica u učionici.

U učionici smo, pored navedenog, pronašli posuđe koje koriste djevojčice prilikom igranja u centru kuhinja. Uočavajući ček listu, zaključujemo da dostupne igračke i drugi didaktički materijali u učionici nisu strogo rodno stereotipni – više je rodno stereotipnih igračaka i materijala koji je namijenjen djevojčicama nego dječacima.

Rodno stereotipan materijal

Imali smo uvid u dostupan materijal. Pronašli smo rodno stereotipne knjige, ali nismo pronašli rodno stereotipne slikovnice ni književna djela u kojima je izražena podjela rodnih uloga. U učionici su primijećena književna djela: Najljepše bajke i basne, Slikovnice o životinjama i prirodnim pojavama, kao i par stripova. Književno djelo “Najljepše bajke i basne” po sadržaju su pronađene kao rodno stereotipne.

JPU “Đina Vrbica” (VJ “Đina Vrbica”) – učionica broj 2.

Rodno stereotipno fizičko okruženje u vrtiću	Rodno stereotipna organizacija vrtićkog života po centrima interesovanja	Rodno stereotipne igračke i dostupan didaktički materijal	Rodno stereotipan materijal
* Prisustvo rodno stereotipnih boja na zidovima ✓ Prisustvo rodno stereotipnih boja na zavjesama * Prisustvo rodno stereotipnih boja na ormarićima ✓ Prisustvo rodno stereotipnih boja na tepisima/podnim podlogama ✓ Prisustvo rodno stereotipnih slika, crteža i postera na zidovima	✓ Jezički centar * Centar uloga ✓ Umjetnički centar ✓ Manipulativni centar ✓ Centar kuhinja za djevojčice ✓ Građevinski centar za dječake * Sportski centar	✓ Lutke (princeze, bebe i plišane igračke) za djevojčice ✓ Posuđe za djevojčice ✓ Šminka za djevojčice * Lutke (plišane igračke i junaci) za dječake ✓ Automobili za dječake ✓ Igračke za gradnju (kocke i alati) za dječake	✓ Rodno stereotipne knjige (bajke i basne) i slikovnice ✓ Rodno stereotipna književna djela u kojima je izražena podjela rodnih uloga

* Rodno stereotipna podjela prostora u vrtiću (prostor za djevojčice i prostor za dječake			
---	--	--	--

Rodno stereotipno fizičko okruženje u vrtiću

U učionici zidovi su bijeli, a postoje dvije zavjese – obje su bijele boje, s tim što jedna ima motive za djevojčice (princeze Elza i Ana), a druga ima motive za dječake (automobile). Ormari u učionici su crvene boje, bez slika ili dekorativnih crteža sa kojih bi se mogla čitati rodna stereotipnost. U učionici smo primijetili jedan tepih – rodno stereotipan – crven, žut, roze i ljubičast sa motivima srca, bubamare, leptira i cvijeta. Na zidovima dominiraju crteži i ostali radovi djece, a pored njih se nalazi hamer na kojem su napisana pravila lijepog ponašanja, ali se nalaze i crteži na kojima su djevojčice. Na zidovima se, takođe, nalaze leptiri, pčelice, bubamare, cvjetovi i ptice u raznim bojama (žuta, crvena, zelena i plava). Učionički prostor nije podijeljen na prostor za djevojčice i prostor za dječake.

Rodno stereotipna organizacija vrtićkog života po centrima interesovanja

Centri interesovanja nisu jasno označeni, ali se primjećuje da je prostor organizovan po određenim centrima. Jezički centar sa određenim brojem književnih djela nalazi se odmah pored stola koji koriste vaspitačice. Umjetnički centar čini materijal za crtanje – bojice, flomasteri, olovke i papiri. Manipulativni centar se nalazi blizu jezičkog, sadrži sedam slagalica i pet primjera igrica u kojima se od djece zahtijeva da u određeni prostor stave oblike koji mu odgovaraju. Centar kuhinja nalazi se pored manipulativnog. Lako je primijetiti posuđe i par plastičnih oblika hrane. Građevinski centar se nalazi u drugom kraju učionice – ovdje se nalaze bageri, traktori, kamioni i kocke (drvene i plastične), a posmatranjem dnevnih aktivnosti u vrtiću primijetili smo da se istima dominantno služe dječaci. Sportski centar nismo primijetili. Dodatan materijal koji se koristi za potrebe realizacije razolikih centara interesovanja nalazi se u ormarima, ali je sam učionički prostor dobro opremljen.

Rodno stereotipne igračke i dostupan didaktički materijal

Kada su u pitanju igračke i drugi didaktički materijal, dominantno je prisustvo posuđa i šminke za djevojčice, kao i automobila, kamiona i traktora, te igračaka za gradnju za dječake. Djevojčice na raspolaganju imaju i peglu i raznoliku kozmetiku, dok dječaci mogu koristiti brojne igračko-mašine. Iz ovakvog opisa dostupnih igračaka i didaktičkog materijala, čitamo rodnu stereotipnost istih, jer kod djevojčica preovladava korišćenje šminke, kozmetike, posuđa za kuvanje i drugih predmeta koji se mogu koristiti u domaćinstvu. Sa druge strane, kod dječaka preovladava upotreba brojnih igračko-mašina smještenih u okviru građevinskog centra (koji je upravo njima i namijenjen).

Rodno stereotipni materijal

U učionici smo primijetili određene rodno stereotipne bajke I basne, kao što su: Pepeljuga, Snežana I sedam patuljaka, Alisa u zemlji čuda I Knjiga o dinosaurima. Slikovnice I bojanke smo pronašli I saznali da ih djeca donose od kuće – a ono što je simptomatično jeste odabir slikovnica I bojanke – djeca (I djevojčice I dječaci) donose one slikovnice I bojanke koje, po sadržaju I izgledu prve strane, jesu povezane sa polom/rodom kojem pripadaju. Kod prisutnog materijala, može se uočiti stereotipni odabir bojanke, jer dječaci uglavnom koriste bojanke u kojima su autići, dinosauri ili određeni “muški” poslovi. Dok djevojčice koriste bojanke sa motivima koji su dominantno I namijenjeni njima, dakle sa motivima lutkica ili domaćinstva.

JPU “Đina Vrbica” (VJ “Dragan Radulović”) – učionica broj 1.

Rodno stereotipno fizičko okruženje u vrtiću	Rodno stereotipna organizacija vrtićkog života po centrima interesovanja	Rodno stereotipne igračke i dostupan didaktički materijal	Rodno stereotipni materijal
* Prisustvo rodno stereotipnih boja na zidovima ✓ Prisustvo rodno stereotipnih boja zavjesa	✓ Jezički centar * Centar uloga ✓ Umjetnički centar	✓ Lutke (princeze, bebe I plišane igračke) za djevojčice * Posuđe za djevojčice	* Rodno stereotipne knjige (bajke I basne) * Rodno stereotipne slikovnice

* Prisustvo rodno stereotipnih boja na ormarićima ✓ Prisustvo rodno stereotipnih boja na tepisima/podnim podlogama ✓ Prisustvo rodno stereotipnih slika, crteža I □ oster ana zidovima * Rodno stereotipna podjela prostora u vrtiću (prostor za djevojčice I prostor za dječake)	✓ Manipulativni centar * Centar kuhinja za djevojčice * Građevinski centar za dječake * Sportski centar	* Šminka za djevojčice ✓ Lutke (plišane igračke I junaci) za dječake * Automobile za dječake ✓ Igračke (kocke I alati) za dječake	* Rodno stereotipna književna djela u kojima je izražena podjela rodnih uloga
--	--	--	---

Rodno stereotipno fizičko okruženje u vrtiću

U učionici zidovi su bijele boje. Postoje dvije zavjese, obje ljubičaste boje. Ormari su u učionici zelene I kafene boje, nisu podijeljeni na one za djevojčice I one za dječake, a takođe, nema rodno stereotipnih oznaka na njima. U učionici nalazimo jedan tepih – rozi, sa jednorogom. Na zidovima su prisutni crteži – mahom oni koje crtaju djeca, a tiču se godišnjih doba ili pejzaža. Takođe, na zidovima se nalaze pravila lijepog ponašanja – obojeni primesama rodne stereotipnosti – na fotografija se nalazi djevojčica koja objašnjava navedena pravila. Pored navedenog na zidovima se nalaze brojni hameri na kojima su oslikani različiti crteži – mahom životinje, brojevi, voće I povrće. Prostor u učionici nije podijeljen na onaj koji je namijenjen djevojčicama I onaj koji je namijenjen dječacima. Iz gore priložene ček liste, koja oslikava stanje u učionici, ne možemo eksplicitno tvrditi da je fizičko okruženje rodno stereotipno, iako su primijećeni određeni elementi rodne stereotipnosti.

Rodno stereotipna organizacija vrtićkog života po centrima interesovanja

Učionica nije strogo i tačno podijeljena po centrima interesovanja. U učionici zapažamo materijale koji ukazuju na postojanje sljedećih centara interesovanja, i to: Jezički, Umjetnički i Manipulativni. Jezički centar nalazi se pored samog ulaza u učionicu, a obuhvata veću policu sa brojnim knjigama, bajkama i basnama, kao i slikovnicama. Umjetnički centar nalazi se odmah pored, a sadrži par muzičkih instrumenata (bubnjeve, sintisajzer i par udaraljki). Takođe, umjetnički centar obuhvata materijal za crtanje i bojanje: olovke, bojice, flomastere, papire i blokove za crtanje. Manipulativni centar se nalazi u drugom kraju učionice – čine ga dvije komode na kojima se nalaze puzle, slagalice, mozgalice, računaljke, kockice i plastelin. Posebno nam je pažnju privukla činjenica da je ova učionica jedina u kojoj nijesmo pronašli centar kuhinja.

Rodno stereotipne igračke i dostupan didaktički materijal

U učionici pronalazimo lutkice za djevojčice i par plišanih igračaka za dječake. Pronalazimo kocke, ali bez rodno stereotipnih obilježja. Ne uočavamo niti posuđe niti šminku za djevojčice, kao ni autiće za dječake. Većina igračaka koja je u učionici dostupna ima neki značaj – puzle, slagalice, računaljke i sl. Djeca više vremena provode u interaktivnoj igri koja ima podsticaja, nego u igri sa igračkama. Uočavajući dostupne igračke i didaktički materijal, zaključujemo da u učionici nisu prisutni strogo rodno stereotipni materijali za igru.

Rodno stereotipan materijal

U rodno stereotipan materijal ubrajamo bajkne, basne, slikovnice i ostala književna djela u kojima je izražena podjela rodni uloga. U učionici ne pronalazimo knjige koje su obojene rodnim stereotipima, makar posmatrajući njihov sadržaj, već pronalazimo bojanke, slikovnice, enciklopedija i zbirke mozgalica (oslobođenje od rodni stereotipa).

JPU “Đina Vrbica” (VJ “Dragan Radulović”) – učionica broj 2.

Rodno stereotipno fizičko okruženje u vrtiću	Rodno stereotipna organizacija vrtićkog života po centrima interesovanja	Rodno stereotipne igračke i dostupan didaktički materijal	Rodno stereotipnan materijal
* Prisustvo rodno stereotipnih boja na zidovima * Prisustvo rodno stereotipnih boja zavjesa * Prisustvo rodno stereotipnih boja na ormarićima ✓ Prisustvo rodno stereotipnih boja na tepisima/podnim podlogama * Prisustvo rodno stereotipnih slika, crteža i postera na zidovima * Rodno stereotipna podjela prostora u vrtiću (prostor za dječake i prostor za djevojčice)	✓ Jezički centar * Centar uloga ✓ Umjetnički centar ✓ Manipulativni centar ✓ Centar kuhinja za djevojčice * Građevinski centar za dječake * Sportski centar	✓ Lutke (princeze, bebe i plišane igračke) za djevojčice ✓ Posuđe za djevojčice * Šminka za djevojčice ✓ Lutke (plišane igračke i junaci) za dječake * Automobili za dječake ✓ Igračke (kocke i alati) za dječake	✓ Rodno stereotipne knjige (bajke i basne) * Rodno stereotipne slikovnice ✓ Rodno stereotipna književna djela u kojima je izražena podjela rodni uloga

Rodno stereotipno fizičko okruženje u vrtiću

U učionici su zidovi bijele boje. Na prozorima su primijećene zavjese, dok su ormari u učionici zelene i kafene boje. U učionici smo zapazili jedan tepih, rodno stereotipnih boja – crvena i roza. Na zidovima učionice jesu primijećeni crteži, radovi i hameri, ali bez rodno stereotipnih obilježja. Uglavnom se na zidovima nalaze crteži djece iz vrtićke grupe, dok su na hamerima oslikana godišnja doba.

Prostor u učionici nije rodno podijeljen, tj. nema prostora koji je namijenjen djevojčicama, kao ni prostora koji je namijenjen dječacima.

Rodno stereotipna organizacija vrtićkog života po centrima interesovanja

Život u vrtiću organizovan je po centrima interesovanja. Ulaskom u učionicu opažamo da se izdvajaju četiri centra, i to: Jezički, Umjetnički, Manipulativni i Centar kuhinja za djevojčice. Jezički centar nalazi se blizu ulaznih vrata, a čine ga knjige i ostala književna djela namijenjena djeci. Umjetnički centar nalazi se pored jezičkog. Ovaj centar sačinjen je od olovaka, bojica, flomastera, kolaž papira i blokova za crtanje. Dalje, manipulativni centar nalazi se u drugom kraju učionice, a obuhvata slagalice, igre memorije, puzle i drvene kockice. Centar kuhinja za djevojčice nalazi se preko puta manipulativnog centar, a čine ga mini kuhinja, kao i raznoliko posuđe koje djevojčice koriste za igru. U učionici nisu primijećeni materijali za druge centre interesovanja.

Rodno stereotipne igračke i dostupan didaktički materijal

U učionici smo pronašli lutke za djevojčice (plišane igračke i barbike) kao i raznoliko posuđe, a uočili smo lutke i igračke za dječake (junaci za dječake, kocke i alati za gradnju).

Rodno stereotipnan materijal

Od rodno stereotipnog književnog materijala u učionici smo pronašli bajke, basne, kao i ostala književna djela u kojima je izražena podjela rodni uloga – što čitamo iz naziva i sadržaja tih djela. U učionici smo uočili sljedeća rodno stereotipna književna djela: Pepeljuga, Snežana i sedam patuljaka, Pinokijo i Najljepše bajke i basne. Prilikom posmatranja dostupnog materijala, nismo primijetili rodno stereotipne slikovnice.

PPU “Nova Kućica” – učionica broj 1.

Rodno stereotipno fizičko okruženje u vrtiću	Rodno stereotipna organizacija vrtićkog života po centrima interesovanja	Rodno stereotipne igračke i dostupan didaktički materijal	Rodno stereotipnan materijal
* Prisustvo rodno stereotipnih boja na zidovima * Prisustvo rodno stereotipnih boja zavjesa * Prisustvo rodno stereotipnih boja na ormarićima * Prisustvo rodno stereotipnih boja na tepisima/podnim podlogama * Prisustvo rodno stereotipnih slika, crteža i postera na zidovima * Rodno stereotipna podjela prostora u vrtiću	✓ Jezički centar ✓ Centar uloga ✓ Umjetnički centar ✓ Manipulativni centar ✓ Centar kuhinja za djevojčice * Građevinski centar za dječake * Sportski centar	✓ Lutke (princeze, bebe i plišane igračke) za djevojčice ✓ Posuđe za djevojčice ✓ Šminka za djevojčice ✓ Lutke (plišane igračke i junaci) za dječake * Automobile za dječake ✓ Igračke (kocke i alati) za dječake	* Rodno stereotipne knjige (bajke i basne) * Rodno stereotipne slikovnice * Rodno stereotipna književna djela u kojima je izražena podjela rodni uloga

Rodno stereotipno fizičko okruženje u vrtiću

Zidovi su u učionici bijele boje. Na zastakljenim površinama nema zavjesa. Ormarići su drveni i kafeni, bez rodno stereotipnih oznaka i boja, a nijesu podijeljeni na one za djevojčice i one za dječake. Podnih podloga u prostoriji nema. Na zidovima učionice nema slika i postera, ali ima dječijih crteža – uglavnom onih koje su nacrtale djevojčice (srcad, djevojčice i pejzaži).

Prostor u učionici nije podijeljen na onaj za djevojčice i onaj za dječake, ali uočavajući broj i opremljenost centara interesovanja, zaključujemo da preovlađuje prostor koji je implicitno namijenjen djevojčicama.

Rodno stereotipna organizacija vrtićkog života po centrima interesovanja

Vrtićki život organizovan je po centrima interesovanja. Učionica je podijeljena na šest centara i to su: Jezički, Centar uloga, Umjetnički centar, Manipulativni centar, Centar kuhinja za djevojčice i Centar namijenjen djevojčicama (ostala vrsta igre – dominantno namijenjena djevojčicama). Jezički centar nalazi se u samom ćošku prostorije i obuhvata pozamašan broj raznolikih knjiga, slikovnica, bajki, basni i enciklopedija (izbrojali smo preko tridesetak naslova). Centar uloga nalazi se blizu jezičkog centra – obuhvata ormarić sa ostalim materijalom koji dječaci i djevojčice koriste, a koji se odnosi na obavljanje “uloga” u vrtićkom životu djece. Manipulativni centar nalazi se u drugom ćošku učionice, a obuhvata ormarić na kom se nalaze slagalice, drvene kocke, puzzle i brojne društvene igre (drvene slagalice, taktilne igre, kvizove znanja, mozgalice, drvene računaljke, igre upoznavanja oblika, veličine i boje, te brojne igre memorije). Centar kuhinja za djevojčice nalazi se pored manipulativnog centra i sačinjava ga kuhinjica i posuđe (aparati za kuvanje, tanjirići i pribor, kao i plastična hrana). Centar namijenjen djevojčicama nalazi se odmah pored ulaza u učionicu, a sadrži raznolike materijale za igru koje dominantno koriste djevojčice – što nam prilikom intervjuisanja i same potvrđuju. Ovaj centar obuhvata plastične igračkice poput šminke za djevojčice, ogledalceta, češlja i kozmetike.

Rodno stereotipne igračke i dostupan didaktički materijal

U prostoriji nalazimo puno igračaka i drugog didaktičkog materijala koji je namijenjen djevojčicama. Lutkice, posuđe i kozmetika – različitih oblika, materijala i dezena. Sa druge strane, u učionici nailazimo na manje igračaka i didaktičkog materijala koji bi se mogao svrstati u onaj koji je isključivo namijenjen dječacima. U učionici smo pronašli mali stoni tenis i loptu, kao jedine igračke koje bismo mogli okarakterisati kao one namijenjene dječacima. Uzimajući u obzir ovakvu opremljenost učionice, možemo zaključiti da ista jeste, dominantno rodno stereotipna (uključujući raspoložive igračke i didaktičke materijale) jer preovladavaju oni namijenjeni djevojčicama.

Rodno stereotipan materijal

U rodno stereotipan materijal ubrajamo rodno stereotipne knjige (bajke i basne), rodno stereotipne slikovnice i rodno stereotipna djela u kojima je izražena podjela rodnih uloga. Posmatrajući police na kojima se navedeni materijal nalazi, makar od onoga što smo bez puno analize mogli primijetiti, nismo uočili ona djela koja možemo okarakterisati kao izraženo rodno stereotipna/ ona u kojima se rodna stereotipnost propagira (nismo imali vremena za uvid u sadržaje ovih djela). Materijali na koje smo naišli su sljedeći: Porodična enciklopedija, Ljudi i Civilizacija, Zabavna gramatika, Bukvar, Pinokijo, Savremenici i O lude guske. Takođe, pored navedenih uočili smo bogat izbor knjiga – od onih koje su lektire u Osnovnoj školi, preko desetak zbirki poezije, do klasika.

PPU “Dnevna Majka” – učionica broj 1.

Rodno stereotipno fizičko okruženje u vrtiću	Rodno stereotipna organizacija vrtićkog života po centrima interesovanja	Rodno stereotipne igračke i dostupan didaktički materijal	Rodno stereotipan materijal
* Prisustvo rodno stereotipnih boja na zidovima * Prisustvo rodno stereotipnih boja zavjesa * Prisustvo rodno stereotipnih boja na ormarićima ✓ Prisustvo rodno stereotipnih boja na tepisima/podnim podlogama * Prisustvo rodno stereotipnih slika, crteža i postera na zidovima	✓ Jezički centar ✓ Centar uloga ✓ Umjetnički centar ✓ Manipulativni centar ✓ Centar kuhinja za djevojčice ✓ Centar namijenjen igrama za djevojčice * Građevinski centar za dječake * Sportski centar	* Lutke (princeze, bebe i plišane igračke) za djevojčice ✓ Posuđe za djevojčice * Šminka za djevojčice * Lutke (plišane igračke i junaci) za dječake * Automobile za dječake ✓ Igračke (kocke i alati) za dječake	* Rodno stereotipne knjige (bajke i basne) ✓ Rodno stereotipne slikovnice * Rodno stereotipna književna djela u kojima je izražena podjela rodnih uloga

* Rodno stereotipna podjela prostora u vrtiću			
---	--	--	--

Rodno stereotipno fizičko okruženje u vrtiću

U vrtiću zidovi su bijele boje, sa brojnim hamerima koji su zelene, crvene i narandžaste boje na kojima su zalijepljeni crteži djece (različito povrće i voće, brojne životinje i cvijeće). Na zidovima nijesmo primijetili rodno stereotipne fotografije ili slike, kao ni crteže. Na prozorima u vrtiću nema zavjesa. Ormarići su zelene boje i zajednički su – namijenjeni i djevojčicama i dječacima, a na njima nema rodno stereotipnih oznaka. Podne podloge su u vrtiću roze boje. Prostor u vrtiću nije podijeljen na onaj za djevojčice i onaj za dječake.

Rodno stereotipna organizacija vrtićkog života po centrima interesovanja

Vrtićki život organizovan je po centrima interesovanja, ali centri nisu jasno, znakovno, određeni. U prvom dijelu učionice nalaze se tri centra, i to su: centar kuhinja, centar uloga i jezički centar. U drugom dijelu učionice nalaze se još tri centra interesovanja, i to jedan pored drugog manipulativni i građevinski, a u ćošku umjetnički (likovni)centar. Centar kuhinja sadrži određeno posuđe – tiganje, šerpice i druge posude. Centar uloga namijenjen je za odlaganje kostima, kao i maski, a djeca ih izrađuju za potrebe igre ili priredbi. Jezički centar ili centar za razvoj govora sadrži brojne materijale, poput slikovnica ili igrice, koji djeci pomažu u razvoju govora i drugih kognitivnih sposobnosti. Manipulativni centar sadrži raznolike slagalice i igrice memorije, kao i zbirke zadataka. Građevinski centar sadrži brojne kocke i krugove, druge raznolike, geometrijske oblike koje je moguće slagati i od kojih se mogu graditi određeni objekti. Umjetnički centar dominantno je likovni, sadrži različite materijale, kao što su bojice, flomasteri, olovke, papiri i ostala sredstva za crtanje. U vrtiću nije primijećen prostor namijenjen za potrebe sportskog centra. Osim centra kuhinja koji je namijenjen djevojčicama, u ostalim centrima interesovanja nismo primijetili karakteristike iz kojih bi mogli čitati o njihovoj rodnoj stereotipnosti.

Rodno stereotipne igračke i dostupan didaktički materijal

U vrtićkom prostoru nismo primijetili lutke (princeze, bebe i plišane igračke) za djevojčice, kao ni lutke (plišane igračke i junake) za dječake. Takođe, nismo uočili ni šminku za djevojčice, kao ni automobile za dječake. Naišli smo na igračke za gradnju (kocke) s tim što ih upotrebljavaju i djevojčice i dječaci, dok smo u centru kuhinja pronašli posuđe. U učionici smo pronašli igračke životinje – gumene i plastične, i to lavove, žirafe, zebre, konje, krave i dinosauruse. Na jednoj polici primijetili smo naslagane gumene životinje, veće veličine, i to mačke, pse, žabe, zečeve i medvede. Posmatrajući raspoložive igračke i didaktičke materijale, ne možemo eksplicitno tvrditi da jesu rodno stereotipni, jer iste tokom igre koriste i djevojčice i dječaci (osim posuđa koje se nalazi u centru kuhinja).

Rodno stereotipni materijal

U vrtiću se mogu pronaći knjige (bajke i basne), slikovnice i druga književna djela. Pronašli smo sljedeće knjige: Kućica u šumi, Maša i Medved, Deda i repa, Hrčak i Mrav, Vredna koka i pšenica i U cara Trojana kozje uši. Pored navedenih, u vrtići smo pronašli i Bajke i priče za djecu – Antologija, kao i 101 priča o životinjama sa seoskog imanja. U učionici smo pronašli i slikovnice: Lijepe riječi, Zanimanja, Ja volim, Voće i povrće, kao i Priče o igračkama. Sagledavajući sadržaj dostupnih slikovnica, iste uočavamo kao rodno stereotipne. U vrtiću nismo primijetili književna djela u kojima je izražena podjela rodni uloga.

Narativnu analizu elemenata koji čine ček listu, koristimo za potvrđivanje/odbacivanje ranije postavljenih sporednih istraživačkih hipoteza koje čine I grupu hipoteza koja se odnosi na identifikovanje rodni stereotipa u fizičkom i materijalnom vrtićkom okruženju:

- 1. Pretpostavlja se da je fizičko okruženje rodno stereotipno (pretpostavlja se da su boje zidova, boje zavjesa i boje upotrebljivih materijala rodno stereotipne.);*
- 2. Pretpostavlja se da su centri interesovanja rodno stereotipni;*
- 3. Pretpostavlja se da su dostupne igračke i didaktički materijali rodno stereotipni;*
- 4. Pretpostavlja se da su bajke i basne u vrtićima rodno stereotipne.*

Uvažavajući nalaze do kojih smo došli, **sve sporedne istraživačke hipoteze potvrđujemo, osim sporedne hipoteze broj 1.** Naime, **fizičko i materijalno vrtićko okruženje nije pronađeno kao stereotipno, jer većina učionica nije opremljena materijalima i elementima koji su prepoznati kao rodno stereotipni.** Budući da su **ostale sporedne hipoteze potvrđene, u načelu potvrđujemo i glavnu istraživačku hipotezu, tj. potvrđujemo da smo u fizičkom i materijalnom vrtićkom okruženju identifikovali rodne stereotipe.**

3.2. Rezultati istraživanja upotrebom protokola posmatranja, polustrukturiranog intervju i fotointervju

Podatke do kojih smo došli koristeći protokol posmatranja, polustrukturirani intervju i fotointervju, obradili smo uz pomoću sistema kodiranja. Spisak kodova dat je u Prilogu broj 2.

Izdvojene kodove grupisali smo u 7 tema analize, a uz pomoću formulisanih kodova višeg reda definisali smo potkategorije koje im pripadaju i koje ćemo pod okriljem sljedećih tema analizirati:

1. *Rodna stereotipnost centara interesovanja*, uključujući potkategorije: građevinski centar za dječake, umjetnički centar za djevojčice, centar kuhinja za djevojčice, centar namijenjen djevojčicama, manipulativni centar za djevojčice;
2. *Rodna stereotipnost dječije igre i igre uloga (posebna vrsta dječije igre) u vrtićkom životu djece*, uključujući potkategorije: rodno stereotipan izbor partnera za igru i druženje, rodno stereotipna “igra uloga”;
3. *Rodno stereotipan izbor zanimanja*, uključujući potkategorije: “ženska” zanimanja, “muška” zanimanja;
4. *Izbor sredstava za igru*, uključujući potkategorije: “igračke za djevojčice”, “igračke za dječake”;
5. *Rodna (ne)stereotipnost o ulogama odraslih*, uključujući potkategoriju: (Ne)postojanje povezanosti između roda kojem odrasli pripadaju i zanimanja koja treba da obavljaju;
6. *Čitanje rodnih stereotipa iz narativa djece*, uključujući potkategorije: profesije/zanimanja odraslih – povezanost roda i obavljanja poslova, uloge odraslih u porodici – povezanost roda i obavljanja poslova u porodici, dječije igre i aktivnosti;
7. *Rodna stereotipnost u narativima vaspitačica*, uključujući potkategorije: obraćanje djevojčicama i dječacima, kritike upućene djevojčicama i dječacima, komplimenti upućeni djevojčicama i dječacima, narativi o ulogama djevojčica i dječaka.

3.2.1. Rodna stereotipnost centara interesovanja

Prva tema/kategorija koju smo analizirali u istraživanju jeste rodna stereotipnost centara interesovanja, gdje se kao posebne kategorije izdvajaju građevinski centar za dječake, umjetnički centar za djevojčice, centar kuhinja za djevojčice, centar namijenjen djevojčicama, te manipulativni centar za djevojčice.

U skladu sa prethodno sprovedenim istraživanjima na srodnu tematiku, postavili smo III grupu istraživačkih hipoteza, a u okviru nje prvu pomoćnu hipotezu.

H1: Pretpostavlja se da su narativi djece o centrima interesovanja rodno stereotipni.

Ako govorimo o građevinskom centru (za dječake), u posjećenim učionicama, uočava se da je isti namijenjen dječacima, te da isti upravo dječaci biraju kao omiljeno mjesto za igru, što potkrepljujemo sljedećim izvodima iz transkripata:

P: Najviše volim da se igram ovdje (pokazuje mi na građevinski centar). Sa kockama.

D: Ja uzmem kocke i sjedem ođe i gradim.

K: Uzmem kocke i sjedem za ovaj sto i tu se igram.

Kada govorimo o umjetničkom centru (za djevojčice), prilikom posjete učionicama i razgovora sa djecom, uočavamo da isti u najvećem broju slučajeva koriste djevojčice, što se vidi iz sljedećih navoda:

D: Volim da bojim (pokazuje mi drvenu komodicu koja se nalazi u uglu, a na kojoj su smješteni materijali za crtanje i bojanje – olovke, bojice i papiri). Zato što mi je to omiljena igra.

M: Ovdje (pokazuje mi dio učionice namijenjen likovnom centru).. Crtam, jer to najviše volim.

K: Vaspitačice nam daju bojice i onda sjedem ovđe (pokazuje na sto blizu police sa bojicama i ostalim materijalima) i bojam i crtam.

Sljedeća izdvojena kategorija jeste centar kuhinja (za djevojčice) uz potkategorije spremanje obroka. Navode za ove kodove pronalazimo kao izrazito rodno stereotipne, jer iz narativa djevojčica sa kojima smo razgovarali uočavamo da većina, kao omiljeno mjesto za igru, upravo bira ovaj dio učionice.

K: Volim da se igram sa drugaricama da, hmm, igramo se, kao ovdje sa kuhinjom (pokazuje na centar kuhinja) igramo se sa knjigicama (smijeh) i bojamo i crtamo i igramo. Kuvamo, pravimo doručak.

M: Ja i drugarice kuvamo ođe, najviše (pokazuje mi na kuhinju). Ovako, uzmemo neko posuđe i kao kuvamo ručak.

Sljedeća kategorija jeste centar namijenjen djevojčicama. Izdvojili smo određene narative djevojčica koji su se ticali „uobičajno rodno stereotipnih odabira mjesta za igru“ jer oslikavaju rodnu stereotipnost:

K: Najviše se igram ovdje (pokazuje na dio učionice u kojem je smješten materijal za „frizerski“ centar). Volim da pravim frizurice i jer je lijepo.

S: Volim ođe da se igram (pokazuje na jedan dio prostorije koji nije strogo definisan), tu se igramo mama i beba.

T: Poređamo kao bebe i onda ih čuvamo.

Posljednja kategorija koja je u okviru rodne stereotipnosti centara interesovanja izdvojena jeste manipulativni centar (za djevojčice) koji obuhvata potkategoriju upotreba slagalica/puzli. Da ovaj centar u najvećoj mjeri u vrtiću koriste djevojčice uočavamo prilikom razgovora sa njima, a u prilog idu sljedeći izvodi iz transkripata:

L: Uzmem puzle i sjedem ođe – pokazuje mi sto za kojem mi sjedimo – i onda slažem sa drugarima (sto je pored manipulativnog centra).

S: Slagalice volim, imamo odje Elzu i Anu, pa njih slažem najviše. Nekad sama, a nekad sa drugaricama.

Uvažavajući gore predstavljeno, zaključujemo da **potvrđujemo prvu sporednu istraživačku hipotezu, tj. da se u narativima djece o centrima interesovanja čita rodna stereotipnost**. Naime, kao što i vidimo iz priloženog, dječaci kao omiljeno mjesto za igru biraju građevinski centar, dok se iz narativa djevojčica vidi da biraju umjetnički i manipulativni centar, centar kuhinja, kao i centar koji je isključivo namijenjen njima.

3.2.2. Rodna stereotipnost dječije igre i igre uloga (posebna vrsta dječije igre) u vrtićkom životu djece

Druga tema koju smo u istraživanju analizirali jeste rodna stereotipnost dječije igre i igre uloga (posebna vrsta dječije igre) u vrtićkom životu, uz potkategorije rodno stereotipan izbor partnera za igru i druženje i rodno stereotipna “igra uloga”.

H2: Pretpostavlja se da su narativi djece u situacijama odabira partnera za igru rodno stereotipni.

H3: Pretpostavlja se da su narativi djece o igrama uloga (posebna vrsta dječije igre) rodno stereotipni.

Ako govorimo o rodno stereotipnom izboru partnera za igru i druženje uočavamo da je i kod djevojčica i kod dječaka ovaj izbor povezan sa rodnom pripadnošću, tj. djevojčice će prije kao partnerke za igru i druženje birati druge djevojčice, tj. dječaci će prije kao partnere za igru birati druge dječake. Ove navode čitamo iz sljedećih transkripata:

J: N. i K., ja se sa njima igram i družim.

U: Ja sa njima (po imenima navodi djevojčice sa kojima se druži).

D: Najviše se družim i igram sa djevojčicama, i to sa D., J., Z. i V.

E: Družim se sa djevojčicama, zato što mi je to lijepo.

P: Sa M. se najviše družim, zato što ga volim.

K: Ja se najviše družim za drugarom mojim – okreće se i traži dječaka, pa mi pokazuje na onog koji sjedi blizu mene – sa njim, sa M.

Takođe, uvažavajući ovu potkategoriju, navodimo narative djevojčica o (ne)druženju sa dječacima, pri čemu ovakav odabir drugara obrazlažu (ne)stereotipnim narativima:

U: (uz odlučno odrično klimanje glavom).. Ne, ne sa dječacima.

D: Ne.

K: Hmm, ne, ja se ne družim sa dječacima, ne volim ih.

K: Ne družim jer su bezobrazni.

M: Neeee, ne volim dječake.

S: Ne družim se sa dječacima jer ih ne volim.

K: Ja ne baš, ne družim se sa dječacima.

Sa druge strane, slične narative pronalazimo i kod dječaka (po pitanju druženja sa djevojčicama):

M: Ja od njih bježim.

J: Pa i ne baš. Samo sa dječacima.

O: Ne baš.

P: Ja se družim sa dječacima samo, ne sa djevojčicama.

Sljedeća potkategorija odnosi se na rodno stereotipnu „igru uloga“ i u okviru nje posebnu pažnju poklanjamo postojanju rodno stereotipne igre u aktivnostima koje obavljaju djevojčice, te nepostojanju rodno stereotipne igre u aktivnostima dječaka.

Naime, prilikom posmatranja aktivnosti, ali i tokom razgovora sa djevojčicama uočili smo da su igre djevojčica obojene rodnim stereotipima:

S: Volim ođe da se igram (pokazuje na jedan dio prostorije koji nije strogo definisan), tu se igramo mama i beba.

K: Ja i S. se igramo tu. Presvlačimo bebe.

T: Poređamo kao bebe i onda ih čuvamo.

I: Igramo se ođe, đe je kuhinjica (pokazuje mi prstom).

B: Najviše volim kad kuvamo. Spremamo nešto.

Sa druge strane, posmatrajući dječake prilikom obavljanja aktivnosti u vrtiću i slušajući njihove narative, uočavamo da aktivnosti koje oni izvode u vrtiću nemaju primese rodno stereotipne igre.

Uvažavajući gore navedene izvode iz transkripata, **zaključujemo da prihvatamo drugu sporednu istraživačku hipotezu, tj. potvrđujemo da su u narativima djece o izboru partnera za igru (i druženje) prisutni rodni stereotipi.** Nadalje, **zaključujemo da treću sporednu istraživačku hipotezu, tj. da su u narativima djece o igri uloga prisutni rodni stereotipi, ne možemo u cjelosti prihvatiti kao tačnu, jer u narativima dječaka (kao i u njihovim aktivnostima) nisu prisutne primese rodno stereotipne igre.**

3.2.3. Rodno stereotipan izbor zanimanja

Treća tema koju u istraživanju analiziramo odnosi se na rodno stereotipan izbor zanimanja, uz potkategorije „ženska“ zanimanja i „muška“ zanimanja.

H4: Pretpostavlja se da su narativi djece o izboru zanimanja rodno stereotipni.

Obavljajući polustrukturirani intervju sa djecom i analizirajući odgovore do kojih smo došli, uočavamo da djeca uglavnom prave razlike između ženskih i muških poslova i da djevojčice koriste rodno senzitivni jezik za imenovanje zanimanja. Takođe, od 15 ispitanih djevojčica, jedna bi bila policajka, a jedna doktorica (zanimanja kojima se, ukoliko se oslanjamo na patrijahalnu kulturu, najčešće bave muškarci). Ostale djevojčice biraju dominantno „ženska“ zanimanja. Sa druge strane, svi ispitanici biraju i preferiraju dominantno „muška“ zanimanja.

J: Ja ću biti učiteljica

D: Voljela bih da budem policajka.

Č: Frizerka, jer mi se to sviđa.

B: Ja bih bila, u pekari radila.

J: Ja kao prodavačica.

D: Šminkerka.

K: Doktorica.

M: Pjevačica.

S: Policajac. Jer, da, hvatam bezobrazne lopove.

V: Policijac, daa štitim druge.

J: Policajac, da ih hapsim.

P: Policajac.

D: Vatrogasac.

M: Ja bih volio da pecam ribu, da budem ribolovac.

M: Fudbaler.

D: Ja da se bavim sportom, košarkaš.

Uvažavajući navedene transkripte, **zaključujemo da prihvatamo četvrtu sporednu istraživačku hipotezu, tj. da narativi djece o izboru zanimanja jesu rodno stereotipni.** Naime, djevojčice (u većini slučajeva) biraju ona zanimanja koja su, makar u društvu, okarakterisana kao „ženska“. Takođe, uvažavajući navedene transkripte, zaključujemo da i dječaci biraju ona zanimanja koja su okarakterisana kao dominantno „muška“ (ukoliko prihvatamo podjelu na „ženske“ i „muške“ poslove koja važi u društvu danas).

3.2.4. Izbor sredstava za igru

Sljedeća tema koju analiziramo jeste izbor sredstava za igru i u okviru nje potkategorije „igračke za djevojčice“ i „igračke za dječake“.

H5: Pretpostavlja se da su narativi djece o sredstvima za igru rodno stereotipni.

Razmatrajući odgovore koje smo od djece dobili na pitanje o sredstvima za igru, uočili smo da kao omiljene igračke djevojčice navode barbikama, lutkice i lopte, a dječaci kockice i autiće.

J: Barbika..Jer volim kad se igram sa barbikama..Volim lutkice puno.

D: Lutke. Babrike.

V: Barbike.

K: Lutka. Zato što ih puno volim.

S: Lutka.

K: Lopta, jako mogu da je udarim pa ona odskoči.

M: Lopta, jer mogu da je šutiram i bacam u vis.

Ovako dječaci odgovaraju:

P: Volim kocke. Zato što ih ima više.

D: Volim kocke. Zato što ih ima puno i zato što se zajedno igramo.

A: I ja volim da se igram isto sa kockama. Oću da slažem, da pravim nešto.

M: Kocke. Volim kad ih slažemo.

O: Ja autiće volim, imam ih dosta, samo se sa njima igram.

D: Sa autićima se ja igram.

Ono što je ovdje zanimljivo jeste da djevojčice navode loptu kao igračku koja im je sredstvo za igru, a ne dječaci (iako znamo da je vladajuća kultura povezuje sa dječacima).

Uzimajući u obzir gore navedene transkripte koji ukazuju na rodno stereotipno odabir igračaka od strane djevojčica i dječaka, **zaključujemo da prihvatamo petu sporednu istraživačku hipotezu, tj. da su narativi djece o izboru sredstava za igru rodno stereotipni.**

3.2.5. Rodna (ne)stereotipnost o ulogama odraslih

Peta tema koju u istraživanju analiziramo jeste rodna (ne)stereotipnost o ulogama odraslih i uključuje potkategoriju (ne)postojanje povezanosti između roda kojem odrasli pripadaju i zanimanja koja treba da obavljaju.

Ovu temu analize posebno pronalazimo kao zanimljivu, jer je možemo povezati sa potkategorijom koja je izdvojena u okviru šeste teme koju analiziramo, a i jer isječci iz transkripata očitavaju da je percepcija djece o zanimanjima odraslih (ukoliko im nisu direktno pokazane fotografije na kojima su prikazani odrasli prilikom izvođenja određenih poslova), oslobođena od rodni stereotipa. Dakle, na naše pitanje čime zapravo treba da se bave žene/muškarci, nismo dobili odgovore iz kojih bismo čitali rodnu stereotipnost jer djeca još uvijek (ukoliko nema podsticaja sa strane) ne povezuju rodnu pripadnost odraslih i poslove koje moraju obavljati, što potvrđujemo sljedećim transkriptima:

Č: Ne znam.

V: Hmm.. Pa, ne znam.

P: Ne znam.

D: Da budete ozbiljni.

O: Pa da budete ozbiljni.

K: Hmm, ja ne znam.

3.2.6. Čitanje rodnih stereotipa iz narativa djece

Šesta kategorija koju analiziramo tiče se čitanja rodnih stereotipa iz narativa djece i obuhvata sljedeće potkategorije: profesije/zanimanja odraslih – povezanost roda i obavljanja poslova, uloge odraslih u porodici – povezanost roda i obavljanja poslova u porodici, kao i dječije igre i aktivnosti. Narativi djece koje smo transkriptovali, a da se tiču pomenute kategorijene, dobijeni su korišćenjem fotointervjua. Analizom istih došli smo do zaključka da postoji povezanost između pola/roda kojem djeca pripadaju i narativa koje ispoljavaju prilikom uočavanja zanimanja koja obavljaju žene i muškarci.

Dakle, kad bi djevojčicama pokazali fotografije na kojima se nalaze fudbaler, tj. fudbalerka, bilježili smo sljedeće:

K: Eeee, žene ne igraju fudbal. Nego muškarci. Ona prva slika što si pokazala.

K: Nije okej kad žene igraju fudbal, okej je kad muškarci igraju.

M: Za djevojčice nije fudbal, nego za dječake.

Sa druge strane, kad bi dječacima pokazali iste fotografije, bilježili smo sljedeće odgovore:

S: Fudbalerka? Ne može. Samo dječaci igraju.

M: Za dječake je fudbal.

Sljedeći par fotografija koji je pokazan djeci, jeste onaj na kojem žena, tj. muškarac jeste u ulozi šminkerke, tj. šminkera. Kod djevojčica bi zapazili sljedeće odgovore:

I: Šminkanje je vezano za pol, žene šminkaju.

A: Žena šminka ljude.

K: Žene šminkaju.

K: Lijepo šminkaju žene, to je za njih, nije za dječake.

N: Fuuuuj

A: Bljak, bljak. Ne umiju muškarci da šminkaju. Ja sam bila kod jednog sa mamom i nacrtao mi je oko usana krivo sve, ko brkove. Pih. (Pokazuje mi rukama kako je šminker nacrtao)

Dok bi dječaci, sa druge strane, ovako odgovarali i komentarisali pokazane fotografije:

O: Ne može muškarac da šminka, to je samo za žene.

P: Čudno je kad muškarac šminka jer to nije za njih. Za žene je.

J: Ja kad vidim muškarca da šminka ne sviđa mi se, jer je to za žene.

Naredna izdvojena potkategorija tiče se uloga odraslih u porodici i povezanosti roda i obavljanja poslova u porodici. U ovom slučaju djeci smo pokazivali dva para fotografija i svaki par smo izdvojili kao posebnu jedinicu koju ćemo analizirati. Prvi par fotografija odnosio se na pranje suđa.

Naime, analizirajući transkripte, došli smo do zaključka da se ova aktivnost vezuje za rodnu pripadnost roditelja, tj. iz narativa djece čitamo da sudove trebaju prati žene (majke), a ne muškarci (očevi).

S: Moja mama pere sudove.

K: Moja majka pere sudove, tata ne. Ne peru oni sudove, samo žene.

M: Samo žene peru sudove. Kao moja mama.

B: Majka samo pere sudove, dakle žene peru uvijek.

P: Piiii, piii (smijeh). Ne peru muškarci suđe, nego žene.

Drugi par fotografija koji smo pokazali odnosio se na presvlačenje bebe. Nakon analiziranih transkripata, došli smo do zaključka da se ova aktivnost povezuje sa rodnom pripadnošću roditelja, tj. iz narativa djece eksplicitno čitamo da bebe presvlače žene (majke), a ne muškarci (očevi).

S: Kod mene mama presvlači brata.

Z: Mama.

K: Mame presvlače, ne tate.

D: Mame. Tate to ne rade.

M: Meni samo mama. Tata nikad ne presvlači, to nije za muškarce.

B: Mama, samo mama jer je ona žena.

K: Mame presvlače bebe, a ne tate.

K: Da, mame presvlače, a tate ne.

Posljednja potkategorija koja je izdvojena u okviru ove teme analize tiče se dječije igre i aktivnosti. Kako bismo zapazili komentare i reakcije djece pokazali smo im dva para od po dvije fotografije na kojima se nalaze dječaci i djevojčice.

Naime, na jednom papiru nalaze se dvije fotografije – na jednoj je dječak – baletan, a na drugoj dječak koji igra fudbal. Navodimo transkripte iz kojih smo čitali (ne)postojanje povezanosti između pripadnosti određenom polu/rodu i izvođenju aktivnosti.

K: Ovo mi je okej (pokazuje na fotografiju na kojoj dječak igra fudbal), a ovo mi nije okej, pi (mršti se i pokazuje fotografiju na kojoj je dječak – baletan).

M: Ne mogu dječaci da igraju, ne.

S: Dječaci igraju fudbal, oni ne plešu.

B: Ja mislim da dječaci mogu samo fudbal, ne mogu ples.

Slične odgovore dobili smo i kada smo dječacima pokazali iste fotografije:

P: Mi igramo fudbal, mi ne plešemo, to je za djevojčice.

M: Dječaci ne plešu.

O: Dječaci samo igraju fudbal, oni ne plešu.

K: Nije za dječake da igraju.

Na drugom papiru se nalaze dvije fotografije – na jednoj je djevojčica koja se igra sa autićima, a na drugoj djevojčica koja se igra sa barbikama. Navodimo transkripte iz kojih smo čitali (ne)postojanje povezanosti između pripadnosti određenom polu/rodu i odabiru igračaka.

Naime, od 15 ispitanih djevojčica, samo njih 3 se ne igraju sa autićima i smatraju da autići nisu igračke koje djevojčice trebaju koristiti, već da se djevojčice trebaju igrati sa lutkicama:

K: Lutkice da, a autići ne. Nisu autići za djevojčice.

K: Zato što se djevojčice ne igraju sa autićima nego sa lutkicama.

M: Samo se dječaci igraju sa autićima, a mi djevojčice ne. Mi se igramo sa lutkicama i sa nakitom.

Ostalih 12 djevojčica koje su komentarisale fotografije, navode da se igraju sa autićima:

V: Daaaa.

H: I ja se igram sa autićima.

B: Ja se isto igram sa autićima

I: I ja se igram sa autićima.

S: I ja igram sa autićima isto.

Sa druge strane, kada smo dječacima pokazali fotografiju na kojoj se djevojčice igraju sa autićima/barbikama, zabilježili smo sljedeće komentare:

S: Djevojčice se ne igraju sa autićima, nego sa barbikama.

O: Ja mislim da se djevojčice ne mogu igrati sa autićima, samo sa lutkicama.

3.2.7. Rodna stereotipnost u narativima vaspitačica

Sedma, posljednja kategorija koju analiziramo, tiče se narativa vaspitačica. Dakle, rodna stereotipnost u narativima vaspitačica obuhvata sljedeće potkategorije: obraćanje djevojčicama i dječacima, kritike upućene djevojčicama i dječacima, komplimenti upućeni djevojčicama i dječacima i narativi o ulogama djevojčica i dječaka.

Prva potkategorija koju ćemo analizirati odnosi se na obraćanje djevojčicama i dječacima. Dakle, prilikom posmatranja dnevnih aktivnosti u vrtiću zapazili smo razlike u načinu obraćanja djevojčicama i dječacima (a koje se mogu povezati sa rodom). Obraćanje djevojčicama obojeno je tihim govorom, umitaljim riječima i pohvalama. Vaspitačice često koriste nadimke ili djevojčicama tepaju. Navedena zapažanja potkrepljujemo sljedećim izvodima iz transkripata:

Vaspitačica 3: M., dušo, tiho. Čujemo mi dobro.

Vaspitačica 3: (nešto kasnije, drugoj djevojčici koja se igrala i bacala kocke): Hej, ljepotice, hajde da te kocke ostavimo.

Vaspitačica 7: Duše moje, mnogo ste mi slatke, sve.

Vaspitačica 8: Hajde M., hajde pile, dođi ođe da sjedeš.

Sa druge strane, postoje razlike u načinu obraćanja dječacima. Vaspitačice su glasnije, grublje, rijetko koriste nadimke i dječake zovu po imenima, tj. nema tepanja.

Vaspitačica 6: Ej, jesam rekla tiho!? Ajmo, T. ti dođi ođe, a drug neka sjede tamo. Neću više da vas opominjem. Oćemo da se čujemo.

Vaspitačica 8: Tiho, tiho! Moram li stalno da vičem da bi se čuli svi. Ajde J., donesi stolicu ođe, u ćošak, da malo budeš tu.

Vaspitačica 1: Oooo, ajde O. pređi na tu stolicu, brzo.

Vaspitačica 4: E, dosta vas dvojica. Ajde, odmakni se od njega. Pređi ovamo, ođe, na ovu stolicu, ajde.

Tokom našeg boravka u vrtićkoj grupi, uočili smo da u narativima vaspitačica – posebno onim koji su upućeni djevojčicama – jesu prisutni rodni stereotipi, čije ispoljavanje jeste simptomatično (iste ispoljavaju prilikom dječije igre), što potkrepljujemo sljedećim transkriptima:

Vaspitačica 7: K., lijepo sjedi, rekla sam.

Vaspitačica 8: I., sjedi mirno, igramo.

Vaspitačica 3: Ja sam vama dvijema rekla da se umirite.

Naredna potkategorija tiče se kritika koje su upućene djevojčicama i dječacima. U narativima vaspitačica zapazili smo kritike koje se upućuju dječacima – najčešće zbog glasne priče i igre koja podrazumijeva buku, bacanje predmeta ili viku:

Vaspitačica 6: Tiho, ajmo, dosta.

Vaspitačica 5: Može li to malo tiše? Ja oću da čujem ovu seku koja nam je došla.

Vaspitačica 3: Dosta, rekla sam dosta. Vidite li vi da imamo gosta?

Sa druge strane, kritike upućene djevojčicama dominantno se tiču načina “obavljanja određenih uloga” u vrtićkom životu. Iz narativa vaspitačica čitaju se poruke “upućivanja savjeta” kako obaviti određene “uloge”:

Vaspitačica 2: Mogu li se te igračke ljepše složiti?

Vaspitačica 1: Ko je ovo nasložio ovako krivo? Ajmo opet.

Vaspitačica 8: Ajde, lijepo tu stolicu stavi. Tako, kako sam pokazala.

Treća potkategorija koju analiziramo odnosi se na komplimente koji su upućeni djevojčicama i dječacima.

Vaspitačica 1: Jako ti je lijepa ta haljina, bijela, jako. Sviđa mi se, J.

Vaspitačica 3: Baš ti je ta narukvica lijepa M.

Vaspitačica 4: D., baš si slatka danas. Kakva ti je to frizurica?

Vaspitačica 2: Oooo M., kako ti je divna kosa danas.

Vaspitačica 5: E, vidite kako je moja B., danas slatka. (Pokazuje djevojčicu duge kose u haljinici).

Prethodno navedeni transkripti označavaju narative vaspitačica i zabilježeni su prilikom posmatranja svakodnevnih vrtićkih aktivnosti i upućeni su isključivo djevojčicama i tiču se fizičkog izgleda.

Tokom našeg boravka u vaspitnim jedinicama nijesmo zapazili narative vaspitačica iz kojih bismo čitali upućivanje komplimenata dječacima na osnovu njihovog fizičkog izgleda.

Međutim, tokom našeg boravka u dvije vaspitne jedinice, dječacima su upućeni komplimenti koji su se odnosili na njihova postignuća van vrtićkog života – osvajanje diploma i medalja na takmičenjima:

Vaspitačica 2: Drugari, ajmo malo pažnje samo. Jeste li vi vidjeli ovu zlatnu medalju koju nam je J. donio jutros? Ha, jeste vidjeli? Bravo J.

Vaspitačica 5: Šta si nam to donio L.? Diplomu? Kakvu? Bravo, bravo! Evo da je okačimo ovdje, da je vidimo svi.

Predstavljamo transkripte iz kojih možemo zaključiti da su u narativima vaspitača prisutni identični načina „hvaljenja“ i djevojčica i dječaka, a da se tiču svakodnevnih „normalnih“ aktivnosti koje djeca obavljaju – crtanje u vrtiću, masiranje vaspitačica, spremanje igračaka koje su zajedno korišćene u igri (npr. sakupljanje kockica ili stolica):

Vaspitačica 6: Lijepo si to nacrtao, B., ajde sad odnesi Sari.

Vaspitačica 1: Oo, jesi li to došla Saru da masiraš? Bravo, L.

Vaspitačica 2: Bravo za vas dvoje! Kako ste sve sredili.

Vaspitačica 4: E tako, kako ste mi lijepo pokupili te bojice.

Četvrta, a i posljednja kategorija koju ćemo analizirati, tiče se narativa vaspitačica o „ulogama koje su namijenjene djevojčicama“ i „ulogama koje su namijenjene dječacima“.

Tokom posmatranja aktivnosti koje se u vrtićkom životu dešavaju, zapazili smo narative vaspitačica iz kojih čitamo raznolika objašnjenja o „ulogama koje su namijenjene djevojčicama“ i o „ulogama koje su namijenjene dječacima“.

Vaspitačice, u 5 od 6 učionica u kojima smo bili i posmatrali aktivnosti, njeguju klimu koja „propagira“ da obavljanje poslova pospremanja prostora, pospremanja nakon obroka ili aktivnosti, jesu namijenjeni djevojčicama. Direktnih narativa jeste bilo, što potkrepljujemo sljedećim izvodima iz transkripata:

Vaspitačica 2: Aj da vidimo koja od vas danas kupi tanjire?

Vaspitačica 4: Danas je red na tebe S., ajde.

Vaspitačica 1: Ajte. Red je da skupite ove stolice fino, još jednu stavite da gošća sjede.

Međutim, tokom posmatranja dječijih aktivnosti u vrtiću, zapažamo da djevojčice samostalno obavljaju ovakve aktivnosti, tj. da ih vaspitačice rijetko direktno upućuju na njihovo obavljanje. Npr. nakon obroka, djevojčice samostalno pakuju tanjire (bilo svoje bilo od drugara koji su za stolom) i donesu ih kako bi ih stavile na kolica. Takođe, djevojčice samoinicijativno na svoje mjesto nakon upotrebe odlažu bojice, olovke i papire koje su koristile.

Ovakve obrasce ponašanja nismo primijetili kod dječaka, makar ne da samoinicijativno pospremaju ili odlažu stvari na svoje mjesto. Rijetki su primjeri u kojima smo zabilježili narative vaspitača iz kojih možemo čitati da se i dječacima ukazuje na obavezu pospremanja – samo u jednoj od šest učionica u kojima smo bili i posmatrali dječije aktivnosti, jesmo uočili narative koji sadrže poruke „pospremanja“ a da su upućene dječacima. Ovo potvrđujemo sljedećim izvodima:

Vaspitačica 2: Sad će moj dobri Strahinja da pokupi ove tanjire koji su ostali odje, jel da?

Vaspitačica 2: E, T., ajde pokupi mi ove bojice i donesi mi ih.

Oslanjajući se na ranije sprovedena istraživanja, formulisali smo III grupu istraživačkih hipoteza koje se tiču identifikacije rodni stereotipa u narativima djece, koja podrazumijeva sljedeće sporedne hipoteze:

- 1. Pretpostavlja se da su narativi djece o centrima interesovanja rodno stereotipni;*
- 2. Pretpostavlja se da su narativi djece o dječijim igrama i igrama uloga (posebna vrsta dječije igre) u vrtiću rodno stereotipni;*
- 3. Pretpostavlja se da su narativi djece o izboru zanimanja rodno stereotipni;*
- 4. Pretpostavlja se da su narativi djece u situacijama odabira partnera za igru rodno stereotipni;*
- 5. Pretpostavlja se da su narativi djece o sredstvima za igru rodno stereotipni.*

Potvrđujemo sve navedene sporedne hipoteze, osim 2., jer u narativima dječaka nijesmo identifikovali rodne stereotipe o igri uloga. Međutim, uvažavajući podatke do kojih smo došli, a koji idu u prilog postavljenim sporednim hipotezama, **zaključujemo da potvrđujemo III grupu istraživačkih hipoteza, dakle, u narativima djece u vrtiću identifikovali smo rodne stereotipe.**

Uzimajući u obzir ranije sprovedena istraživanja, postavili smo II grupu istraživačkih hipoteza, sve sa ciljem identifikovanja rodni stereotipa u narativima vaspitača:

H2: Pretpostavlja se da su u narativima vaspitača prisutni rodni stereotipi.

Uvažavajući gore navedene transkripte, kao i analizu tematske cjeline koja je izdvojena kodiranjem, **zaključujemo da potvrđujemo spomenutu istraživačku hipotezu, tj. u narativima vaspitačica jesu prisutni rodni stereotipi.** Rodna stereotipnost posebno se čita u načinu na koji se vaspitačice obraćaju djevojčicama, kao i u načinu na koji vaspitačice upućuju komplimente djevojčicama.

ZAKLJUČAK I PREPORUKE

Naše istraživanje za cilj je imalo ispitivanje prisutnosti stereotipa vazenih za rod i njemu pripadajuće attribute u narativima djece, vaspitača, kao i u fizičkom i materijalnom vrtićkom okruženju.

Opšti zaključak koji izvodimo, oslanjajući se na rezultate do kojih smo došli, jeste takav da potvrđujemo da u fizičkom i materijalnom vrtićkom okruženju, narativima vaspitačica i narativima djece jesu prisutni rodni stereotipi. U okviru tri glavne kategorije na kojima smo bazirali našu glavnu istraživačku hipotezu, svakako postoje elementi koji nisu obojeni primesama rodne stereotipnosti, ali, uvažavajući sve ostale nalaze do kojih smo analizom došli, izvodimo glavne rezultate na kojima temeljimo potvrđivanje postavljene glavne hipoteze.

Uvažavajući nalaze do kojih smo istraživanjem došli, a oslanjajući se na tri grupe istraživačkih hipoteza, izvodimo zaključke za svaku grupu:

1. I grupa istraživačkih hipoteza odnosila se na identifikovanje rodni stereotipa u fizičkom i materijalnom vrtićkom okruženju, a rezultati do kojih smo došli pokazuju da od četiri postavljene sporedne hipoteze, tri potvrđujemo, dakle, rodna stereotipnost čitala se u organizaciji centara interesovanja, dostupnim igračkama i ostalom didaktičkom materijalu, dok primele iste nismo uočili u fizičkom okruženju;
2. II grupa istraživačkih hipoteza ticala se identifikacije rodni stereotipa u narativima vaspitača/ica, a dobijeni rezultati ukazali su na potvrđivanje navedene hipoteze u cjelosti, dakle, u narativima vaspitačica u vrtiću jesu prisutni rodni stereotipi;
3. III grupa istraživačkih hipoteza obuhvatila je identifikaciju rodni stereotipa u narativima djece, a nalazi istraživanja pokazuju da potvrđujemo sve sporedne hipoteze, osim druge, jer u narativima dječaka nijesmo identifikovali rodne stereotipe o igri uloga. Međutim, rodni stereotipi uočeni su u narativima djece o centrima interesovanja, izboru zanimanja, kao i o izboru sredstava za igru i u narativima koji se odnose na odabir partnera za igru.

Budući da smo jedan od razloga za bavljenje ovom tematikom iscrpili iz nedovoljno razvijenog nivoa rodne ravnopravnosti, s posebnim akcentom na onu u vaspitno – obrazovnom procesu, u nastavku ukazujemo na preporuke za podizanje postojećeg nivoa rodne ravnopravnosti u vrtićima, koje zasnivamo na rezultatima do kojih smo istraživanjem došli i na ključnim nalazima Nacionalne strategije rodne ravnopravnosti 2021 – 2025. godine za državu Crnu Goru.

Ravnopravnost žena i muškaraca, smještena u domen demokratskog društva, doživljava se kao ravnopravno učešće i raspolaganje jednakom količinom moći, te kao mogućnost učešća oba pola(roda) u svim sferama djelovanja i odlučivanja i podrazumijeva osnovno ljudsko pravo (Pajvančić i Petrušić, 2014).

Kao krucijalan problem prepoznaje se činjenica da je crnogorsko društvo još uvijek patrijahalno (Trebješanin, 1999, Nacionalna strategija rodne ravnopravnosti, 2021) te da kao takvo oblikuje kulturu koja je dominantna i obojena postulatima u kojima je žena uvijek druga i uvijek manje vrijedna. Patrijarhat opstaje na temeljima stroge društveno-kulturološke podjele, koja se vezuje za to šta se smatra pod ženskošću, a šta pod muškošću.

Takođe, i dalje se čvrsto vjeruje da je ženama namijenjen neplaćeni rad u privatnoj sferi, dok su muškarci ti koji imaju ulogu u javnoj sferi.

Slijepo prihvatanje i poštovanje ovakve vrijednosne orijentacije za posljedice ima sve veći broj selektivnih abortusa, slučajeva rodno zasnovanog nasilja i diskriminacije prilikom zapošljavanja i rada (Nacionalna strategija rodne ravnopravnosti, 2021). Stereotipi i predrasude vezane za rod posebno pogađaju ranjive grupacije formirane u okviru grupe „biti žena“ a to su žene sa invaliditetom, samohrane majke, žene drugih polnih i rodnih identiteta, žene u seoskim područjima, žene pripadnice romske i egipćanske nacionalnosti, te nezaposlene žene i žene u zatvoru (Nacionalna strategija rodne ravnopravnosti, 2021). U Nacionalnoj strategiji (2021) se navodi i to da građanke/i još uvijek nemaju dovoljno razvijenu svijest o rodnoj ravnopravnosti i o tome kakva je i zašto je važna njena uloga u razvoju demokratskog društva. Iskustvo nam je pokazalo da se posebna pažnja prilikom ostvarivanja većeg nivoa rodne ravnopravnosti mora usmjeriti ka implementaciji *rodne perspektive* u sve javne politike na svim poljima odlučivanja (Evopska komisija, 1996).

Da bismo mogli govoriti o rodnoj ravnopravnosti, važno je njegovati narative u kojima se ista prepoznaje kao krucijalna i važna. A ako kao društvo težimo povećanom nivou rodne ravnopravnosti, djelanje moramo usmjeriti upravo ka predškolskim vaspitno – obrazovnim ustanovama u kojima će se, kroz programe rada i adekvatnu obuku zaposlenih, njegovati kultura jednakosti i ravnopravnosti svih polaznika, bez obzira na bilo koje karakteristike, s posebnim akcentom na rodni identitet. Takođe, važno je da se pažnja djece usmjeri ka stvaranju rodno senzitivnih narativa, jer nam je važno da razvijemo i iznjegujemo *rodno inkluzivno obrazovanje* (Nacionalna strategija rodne ravnopravnosti, 2021).

Hana Arendt je, u svom biltenu *Amor Mundi*⁴, navela da znati i naučiti voljeti svijet podrazumijeva odsustvo ravnodušnosti prema onome što ga očekuje, tj. prema onome što dolazi. Arendt, dalje navodi da se utjeha može pronaći u činjenici da promjena jeste došla, ali i da će tek doći, spontano.

Uvažavajući rezultate do kojih smo došli, a uzimajući za osnovu prethodno navedene autorkine riječi, ostajemo sa nadom da će promjene, pa makar i površne, u procesu postizanja većeg stepena rodne ravnopravnosti – i u predškolskim ustanovama, a i u svim sferama društva, doći.

Posmatrajući i slušajući narative vaspitačica, uočili smo da su isti obojeni primesama stereotipnosti. Takođe, uočili smo razlike u narativima vaspitačica koji se tiču načina pristupa i obraćanja djevojčicama i dječacima, s posebnim akcentom na obavljanje određenih uloga u vrtićkom životu djece.

Prilikom obilaska vrtića, posebno nam je pažnju privukla činjenica da je u tri vrtića, zaposlen samo jedan vaspitač (koji nije dio našeg istraživačkog uzorka), dakle ostatak zaposlenog kadra i to na svim radnim mjestima jesu žene. Ovo zapažanje izdvojili smo zbog činjenice da jasno oslikava postojanje rodni stereotipa u našem društvu, jer se još uvijek njeguju narativi da poslovi u čijem opisu stoji briga o djeci jesu namijenjeni ženama.

⁴ Ljubav(ni) svijet/ ljubav prema svijetu (slobodan prevod).

Laički, a sa vjerom da kao odgovorno društvo možemo bolje, ističemo obavezu svih da pažnju usmjerimo na djecu i oblikovanje svijeta u kojem odrastaju, stvarajući dostojne uslove življenja i prostor u kojem se, kao krucijalno, ističe načelo rodne ravnopravnosti.

Imajući u vidu činjenicu da se u naslovu master teze navodi poetična fraza *iluzija ili stvarnost*, nužno je objasniti čemu je ista namijenjena. Naime, uvažavajući teorijski dio našeg istraživanja, kao i rezultate do kojih smo došli, iznosimo da su rodni stereotipi u narativima djece u vrtićima stvarnost i da se stereotipnost koja se odnosi na rod upravo čita iz načina na koji djeca i vaspitači govore o istom. Okruženje u vrtiću, bilo fizičko bilo materijalno, makar posmatrajući rezultate do kojih smo došli, takođe je u određenoj mjeri obojeno stereotipima. Uočavamo da se, u ovako organizovanom vrtićkom životu, razvijaju i usvajaju rodni stereotipi, te da ih djeca lako prihvataju i odlučno brane. Ukoliko se fokusiramo na dobijene rezultate, možemo zaključiti da su djeca stvaraoci, prenosioci i čuvari rodnostereotipnih narativa, a da stvaranje istih potiče iz okruženja.

Sprovedeno istraživanje ima poseban značaj jer problematizuje nizak nivo rodne ravnopravnosti, ukazuje na rodnu stereotipnost i pažnju poklanja djeci i njihovim narativima. Dakle, bilo nam je važno da čujemo šta djeca imaju da kažu. Rezultati do kojih smo došli mogu biti korisni drugim pojedincima, naročito ukoliko žele ispitivati stavove vaspitača o rodu i njemu pripadajućim atributima, kao i stavove djece.

LITERATURA

- Adriany, V. (2018). Being a princess: young children's negotiation of femininities in a Kindergarten classroom in Indonesia, *Gender and Education*.
- Aina, O. E., and Cameron, P. A., (2011). Why does gender matter? Counteracting Stereotypes With Young Children, *Dimension of Early Childhood* 39 (3), 11-20.
- Bašić, A. (2007). Rodne uloge i stereotipi, *Helsinški parlament građana Banja Luke*, Banja Luka.
- Belamarić, J. (2009). Ružičasto i plavo – Rodno osviješćen odgoj u vrtiću, *Dijete, vrtić, obitelj*, 15 (58), 14-17.
- Bello-Martinez, V. and Bello-Martinez, J. T. (2016) Bodies displayed on walls: are children's bodies represented in an inclusive way in pictures on the walls in their early childhood educational environments? *Early Years And International Research Journal*, 37(3), 173- 188.
- Bem, S. L., (1983). Gender schema theory and its implications for child development: Raising gender-aschematic children in a gender-schematic society, *Journal of Women in Culture and Society* (8), 598-616.
- Blagdanić, S., Mišćević-Kadijević, G. i Kovačević, Z., (2019). Gender stereotypes in preschoolers image of scientists, *European Early Childhood Education Research Journal*.
- Blaise, M. (2005). A feminist poststructuralist study of children "doing" gender in urban kindergarten classroom, *Early Childhood Research Quarterly* 20 (1), 85-108.
- Blaise, M., and Taylor, A. (2012). Using Queer Theory to Rethink Gender Equity in Early Childhood Education, *Young Children* 67 (1), 88-96.
- Borge, H. E., Borge, E. (2016). Rooms with gender: physical environment and playculture in kindergarten, *Early Childhood Development and Care* 187 (5-6), 1069-1081.
- Browne, N., (2004). *Gender equity in the early years*, England, Open University Press.

- Budisavljević, T., (2015). Kako oblikovanjem okruženja razvijati suvremeni kurikulum?, *Dijete, vrtić, obitelj*, 26 (79).
- Butler, J. (1990). *Gender Trouble: Feminism and the Subversion of Identity*, Routledge, New York.
- Butler, J. (2001). *Principles of Health Education and Health Promotion*, Englewood, Colorado: Morton.
- Brody, D., (2014). *Men Who Teach Young Children: an International Perspective*, Trentham Books, London.
- Cardona, M.J., (2012). Rodna i kulturološka raznolikost: veliki izazov za vrtiće, *Djeca u Evropi*, 4 (8), 20-21.
- Carspecken, P. F. (1996). *Critical Ethnography in Educational Research. A Theoretical and Practical Guide*. New York: Routledge.
- Chapman, R., (2015). A case study of gendered play in preschools: how early childhood educators perceptions of gender influence childrens play, *Early Childhood Development and care* 186 (8), 1271-1284.
- Chodorow, N., (1987). *The Reproduction of Mothering*,
- Declercq, C. and Moreau, D., (2012). Rađaju li se djeca kao dječaci i djevojčice – ili takvima postaju?, *Djeca u Evropi*, 4 (8), 18-19.
- Dučić, J. (1932). *Blago cara Radovana* (godina izdanja 2018), *Laguna*, Beograd.
- Đekić, V. (2021). Rodni stereotipi u odabranim dječijim kratkometražnim crtanim filmovima, *Communication and Media* 16 (1), 83-114.
- Evropska komisija (1996) *Incorporating Equal Opportunities For Women And Men Into All Community Policies And Activities COM*, dostupno na: <http://eur-lex.europa.eu/legalcontent/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:51996DC0067&fro=EN>.
- Evropski institut za rodnu jednakost (2016), *Gender Equality Training: Gender Mainstreaming Toolkit*, dostupno na: <https://eige.europa.eu/publications-resources/publications/gender-equality-training-gender-mainstreaming-toolkit#eige-files>.

- Filipović, K. (2018). Gender representation in childrens books: case of an early childhood setting, *Journal of Research in Childhood Education*, 32:3, 310-325.
- Galić, B., (2009). Moć i rod, *Revija za sociologiju* 33 (3-4), 225-238.
- Gelir, I. (2020). Becoming a girl and boy: preschool childrens construction of gender roles in community and nursery”, *Early Child Development and Care*, 192:2, 302-312.
- Gombos – Tozzo, S. and Golub, S., (1990). Playing Nurse and Playing Cop: Do they change childrens perceptions of sex-role stereotypes?, *Journal of Research in Childhood Education* 4 (2), 123-129.
- Harten, N., Olds, T., Dollman, J., (2008). The effects of gender, motor skills and play area on the free play activities 8 – 11 year old school children, *Health & Place*, 14 (1), 386-393.
- Hasanagić, 2012.
- Heffer, H. (2007). Biološka i društvena kategorija roda u rodnoj teoriji i rodna teorija stereotipa, *Rasprave: Časopis Instituta za hrvatski jezik i jugoslavljje*, 33 (1), 165-175.
- Hyun, E., & Tyler, M. (2000). Examination of early childhood practitioners' general perception of gender differences in young children, *Journal of Early Childhood Teacher Education*, 21(3), 337-354.
- Jacobsen, D. I., & Thorsvik, J. (2007). How organizations function, *Bergen: Fagbokforlaget*.
- Kassay, R. (2018). Barbie princesses and Star Wars clones: gender stereotypes in the representation of children’s favourite heroes – a participant study in urban and rural contexts, among Hungarians from Romania, *Feminist Media Studies*.
- Kolarić, A. (2018). Feministička pedagogija i studije književnosti. U A. Zaharijević i K. Lončarević (ured.), *Feministička teorija je za sve*, str. 57–75, *Institut za filozofiju i društvenu teoriju i Fakultet političkih nauka Univerziteta u Beogradu*.
- Knežević-Florić, O. i Ninković, S. (2012). Horizonti istraživanja u obrazovanju, *Filozofski fakultet u Novom Sadu*, Novi Sad.

- Kollmayer, M., Schober, B., Spiel, C. (2016). Gender stereotypes in education: Development, consequences and interventions, *European Journal of Development Psychology*.
- Kutu, V. i Cakić, L. (2018). Preferencije u odabiru rodno tipiziranih i rodno neutralnih igračaka kod djece predškolske dobi, *Školski vjesnik*, 67 (2), 357-371.
- Lyttleton-Smith, J. (2017). Objects of conflict: (re) configuring early childhood experiences of gender in the preschool classroom, *Gender and Education* 31 (6), 655-672.
- MacNaughton, G. (2000). Rethinking *Gender in Early Childhood Education*, Sydney: Allen & Unwin.
- Marović, Z. (2009). Ne smiješ plakati, ti si dječak, *Dijete, vrtić, obitelj*, 15 (58), 18-23.
- Mati, L. (2022). Rodna binarnost: zašto i kako se oduprijeti?, *Socijalna Psihologija*, 11-22.
- Meland, A., Kaltvedt, E., Reikeras, E. (2019). Toddlers' play in ECEC institutions from gender perspective, *European Early Childhood Education Research Journal*, 27(2), 241-256.
- Mitić, P. (2014). Jezik, rod, razlika: konstrukcija/dekonstrukcija identiteta u (post)feminističkoj teoriji, Doktorska disertacija, *Univerzitet u Nišu, Filozofski fakultet*, Niš.
- Milić, S., Todorović, K., Marojević, J., Jelić, M., Bulajić, N. (2021). Socio-kulturni identiteti djece predškolskog uzrasta u Crnoj Gori, *Univerzitet Crne Gore*.
- Mitrović, D., i Trogrlić, A. (2014). Psihologija polnih razlika i sličnosti, *Synapsa edicije*, Beograd.
- Moss, P. (2000). Workforce issues in early childhood education & care, *Consultative Meeting on International Developments in Early Childhood Education & Care*, The Institute for Child & Family Policy Columbia University, New York.

- Moss, K. (2002). Yugoslav Transgendered Heroes: “Virgina” and “Marble Ass”, *Reč* 67(13), 346-367.
- Nacionalna strategija rodne ravnopravnosti 2021-2025. godine sa Akcionim planom 2021-2022. godine, *Ministarstvo ljudskih i manjinskih prava Crne Gore*.
- Paechter, C. (2020). Implications for gender and education research arising out of changing ideas about gender, *Gender and Education* 33(5), 610-624.
- Pajvančić, M., Petrušić, N. (2014). Značaj institucionalnih mehanizama za ostvarivanje rodne ravnopravnosti, U: Pejić, I. (ured) (2014), Zbornik radova pravnog fakulteta u Nišu, str. 25-44, *Pravni fakultet u Nišu*, Niš.
- Pardhan, A. & Pelletier, J. (2017). Pakistan pre-primary teachers perceptions and practices related to gender in young children, *International Journal of Early Years Education* 25 (1), 51-71.
- Pavlović-Breneselović, D. i Krnjaja, Ž. (2015). Gdje stanuje kvalitet (knjiga 2) – Istraživanje sa decom prakse dječijeg vrtića, *Institut za pedagogiju i andragogiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu*, Beograd.
- Pavlović-Breneselović, D. i Krnjaja, Ž. (2016). Discourses on gender in early childhood education and care: Equally discriminated against, *Journal of Pedagogy* 7 (2), 51-77.
- Petričević, P. (2008). Jedan Bog – Jedan Rod: odnos monoteističkih vjerskih zajednica prema ženskim ljudskim pravima, U: Ziharević, A. (ured) (2008), *Neko je rekao feminizam: Kako je feminizam uticao na žene XXI vijeka*, str. 120-139, *Heinrich Boll Stiftung, Regionalna kancelarija za Jugoistočnu Evropu*, Beograd.
- Ručević, S. (2010). Rodne uloge, *Obrazovanje za rodnu jednakost*, 26-29.
- Saramourtsi, E., Zafiri, M., Pliogou, V., (2020). Gender Stereotypes in Childrens Play, Pro-social and Aggressive Behavior in the Kindergarten Class: The Kindergarten Teachers Stance, *Universal Journal of Education Research* 8(12), 7992-8009.

- Simić, M. (2008). Kratka skica za pregled razumijevanja pojmova rase i roda u Zapadnoevropskoj nauci, U: Ziharević, A. (ured) (2008), *Neko je rekao feminizam: Kako je feminizam uticao na žene XXI vijeka*, str. 222-236, *Heinrich Boll Stiftung, Regionalna kancelarija za Jugoistočnu Evropu*, Beograd.
- Sindik, M., (2008). Poticajno okruženje i osobni prostor djece u dječijem vrtiću, *Metodički obzori 3 (1)*, 143-154.
- Todorović, K., Marojević, J., Krtolica, M., Jaramaz, M. (2023). Only What's Right: Normalizing Children's Gender Discourses in Kindergarten (The Case of Montenegro), *Education as Change*, u štampi.
- Todorović, M., (2013). Benevolentni seksizam i rodna ravnopravnost, *Genero*, vol. 17, 1-22.
- Trebješanin, Ž. (1991). Predstave o detetu u srpskoj kulturi, *Srpska književna zadruha*, Beograd.
- Vasta, R., Haith, M. M. i Miller, S.A. (2005). Dječja psihologija, *Jastrebarsko: Naklada Slap*.
- Vilig, K. (2013). Kvalitativna istraživanja u psihologiji, *Clio*.
- Vojčić, G. (2013). Teorijska konceptualizacija feminističke pedagogije i mogućnosti primjene njenih ideja u savremenom obrazovnom kontekstu, *Nastava i vaspitanje 72 (1)*, 101-117.
- Vranješević, J. (2015). Od učesnika do istraživača – Deca u participativnim istraživanjima, *Institut za pedagogiju i andragogiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu*, Beograd.
- Živić, I. (2004). Performativne karakteristike roda - subverzija identiteta u filmu *Marble Ass* Želimira Žilnika, *Diskrepancija 5(9)*, 17-28.
- Župan, D. (2009). Foucaultova teorija moći i kritika pojma rod, *ČSP br.1*, 7-24, Zagreb.
- Wingrave, M. (2016). Perception of gender in early years, *Gender and Education*.

PRILOZI

Prilog 1 Istraživački instrumenti

Ček lista

Rodno stereotipno fizičko okruženje u vrtiću	Rodno stereotipna organizacija vrtićkog života po centrima interesovanja	Rodno stereotipne igracke i dostupni didaktički materijal	Rodno stereotipan materijal
➤ Prisustvo rodno stereotipnih boja na zidovima ➤ Prisustvo rodno stereotipnih boja zavjesa ➤ Prisustvo rodno stereotipnih boja na ormarićima ➤ Prisustvo rodno stereotipnih boja na tepisima/podnim podlogama ➤ Prisustvo rodno stereotipnih slika, crteža i postera na zidovima ➤ Rodno stereotipna podjela prostora u vrtiću (prostor za djevojčice i dječake)	➤ Jezički centar ➤ Centar uloga ➤ Umjetnički centar ➤ Manipulativni centar ➤ Centar “kuhinja” za djevojčice ➤ “Građevinski” centar za dječake ➤ Sportski centar	➤ Lutke (princeze, bebe i plišane igracke) za djevojčice ➤ Posuđe za djevojčice ➤ Šminka za djevojčice ➤ Lutke (plišane igracke i junaci) za dječake ➤ Automobili za dječake ➤ Igracke za gradnju (kocke i alati) za dječake	➤ Rodno stereotipe knjige (bajke i basne) ➤ Rodno stereotipne slikovnice ➤ Rodno stereotipa književna djela u kojima je izražena podjela rodni uloga

Protokol posmatranja u služni identifikacije rodni stereotipa u narativima vaspitača/ica

Vrsta ustanove:

- Javna predškolska ustanova
- Privatna predškolska ustanova

Naziv vaspitne jedinice:

Narativi vaspitača	Zapažanja/primjeri
Način obraćanja djevojčicama	
Način obraćanja dječacima	
Komplimenti upućeni djevojčicama	
Komplimenti upućeni dječacima	
Kritike upućene djevojčicama	
Kritike upućene dječacima	
Narativi o ulogama djevojčica	
Narativi o ulogama dječaka	

Polustrukturirani intervju (pitanja):

- Koja su ti omiljena mjesta za igru/centri interesovanja? *Povedi me, pokaži mi.*
- Šta ti se najviše dopada na ovom mjestu i zašto? Čega se tu igraš?
- Koje igračke najviše voliš? Kako se sa njima igraš? Koje igračke inače voliš?
- Čime bi volio/ljela da se baviš kad porasteš? Zašto? Objasni mi šta najviše voliš kod tog zanimanja?
- Navedi mi neke primjere, šta treba/mogu da rade žene? Navedi mi neke primjere, šta ne mogu/ne treba da rade žene?
- Navedi mi neke primjere, šta treba/mogu da rade muškarci? Navedi mi neke primjere, šta ne mogu/ne treba da rade žene?
- Sa kojim drugarom/icom najviše voliš da se igraš? Zašto?
- Družiš li se nekad sa djevojčicama? (Za dječake) Kada, kako, zašto, sa kojim djevojčicama?
- Družiš li se nekad sa dječacima? Kada, kako, zašto, sa kojim dječacima? (Za djevojčice).

Fotografije korišćene prilikom realizacije fotointervjua

Prilog 2 Spisak/hijerarhija kodova

❖ Rodna stereotipnost centara interesovanja

- Građevinski centar
 - Igra sa kockama
- Umjetnički centar za djevojčice
 - Crtanje
 - Bojanje
- Centar kuhinja za djevojčice
 - Spremanje obroka
- Centar namijenjen djevojčicama
 - Igra mama i beba
 - Igra frizerskog salona
- Manipulativni centar za djevojčice
 - Upotreba slagalica/puzli

❖ Rodna stereotipnost dječije igre i igre uloga (posebna vrsta dječije igre) u vrtićkom životu

- Rodno stereotipna izbor partnera za igru i druženje
 - Djevojčice – postojanje povezanosti između roda i izbora partnera za igru i druženje
 - Dječaci – postojanje povezanosti između roda i izbora partnera za igru i druženje
- Rodno stereotipna „igra uloga“
 - Djevojčice – igra mame i bebe
 - Dječaci – bez postojanja rodno stereotipne „igre uloga“

❖ Rodno stereotipna izbor zanimanja

- „Ženska“ zanimanja
 - Policajka
 - Pekarka
 - Prodavačica
 - Učiteljica

- Doktorka
- Frizerka
- Šminkerka
- Pjevačica
- „Muška“ zanimanja
 - Policajac
 - Vatrogasac
 - Fudbaler
 - Košarkaš
 - Ribolovac
 - Doktor

❖ **Izbor sredstava za igru**

- „Igračke za djevojčice“
 - Barbike
 - Lutkice
 - Lopta
- „Igračke za dječake“
 - Kocke
 - Autići

❖ **Rodna (ne)stereotipnost o ulogama odraslih**

- (Ne)postojanje povezanosti između roda kojem odrasli pripadaju i zanimanja koja treba da obavljaju
 - Dječija perspektiva o zanimanjima odraslih oslobođena je od rodnih stereotipa

❖ **Čitanje rodni stereotipa iz narativa djece**

- Profesije/zanimanja odraslih - povezanost roda i obavljanja poslova
 - Zanimanje – fudbaler/ka – povezanost djetetovog roda i stereotipnih narativa
 - Zanimanje – šminker/ka – povezanost djetetovog roda i stereotipnih narativa

- Uloge odraslih u porodici – povezanost roda i obavljanje poslova u porodici
 - Aktivnost – pranje suđa – vezuje se za rodnu pripadnost roditelja
 - Aktivnost – mijenjanje pelena – vezuje se za rodnu pripadnost roditelja
- Dječije igre i aktivnosti
 - (Ne)povezanost između pripadnosti određenom polu/rodu i izvođenju aktivnosti
 - (Ne)povezanost između pripadnosti određenom polu/rodu i odabira igračaka

❖ **Rodna stereotipnost u narativima vaspitačica**

- Obraćanje djevojčicama i dječacima
 - Razlike u načinu obraćanja djevojčicama i dječacima proističu iz pola/roda kojem djeca pripadaju
 - Njegovanje vrijednosti tihog govora i tihe igre (za djevojčice)
 - Njegovanje vrijednosti „urednosti“ (dominantno upućeno djevojčicama)
- Kritike upućene djevojčicama i dječacima
 - Narativi vaspitačica obojeni kritikama koje su upućene dječacima zbog bučne igre
 - Narativi vaspitačica obojeni kritikama koje se odnose na demonstraciju očekivanih uloga u vrtićkom životu djevojčica
- Komplimenti upućeni djevojčicama i dječacima
 - Narativi vaspitačica prožeti komplimentima koji su vezani za fizički izgled djevojčica
 - Narativi vaspitačica prožeti komplimentima koji su vezani za postignuća koja dječaci ostvaruju u vanvrtićkom životu
 - Narativi vaspitačica prožeti komplimentima koji su vezani za vršenje „svakodnevnih“ aktivnosti u vrtiću od strane djece oba pola/roda
- Narativi o ulogama djevojčica i dječaka
 - „Uloge namijenjene djevojčicama“
 - „Uloge namijenjene dječacima“

Prilog 3 Dozvola nadležnih organa za sprovođenje istraživanja

Prisarnica - MINISTARSTVO PROSVJETE, NAUKE
I INOVACIJA

Primljeno: 09.04.2024.				
Org. jed.	Šeo k. b. znak	Šedni broj	Prilog	Vrijednost
04/2	06-602/24	1976/3	Ac	810

Crna Gora

Zavod za školstvo

Adresa: Vaka Đurovića b.b, -000 Podgorica, Crna Gora tel: +382 20 408 901 fax: +382 20 408 927 www.zzs.qov.me

Broj:

0213-041/24-56612

0204, 204 Podgorica,

MINISTARSTVO PROSVJETE, NAUKE I INOVACIJA

DRŽAVNI SEKRETAR, Dragan Bojović

Veza: 04/2-06-602/24-1976/2

PREDMET: Mišljenje o istraživanju "Rodni stereotipi u narativima djece u vrtiću" za potrebe izrade master rada kandidatkinje Sare Jovanović

Poštovani,

U skladu sa Vašim dopisom br. 0412-06-602124-1976/2, kojim od Zavoda za školstvo tražite stručno mišljenje o sprovođenju istraživanja za potrebe izrade master rada "Rodni stereotipi u narativima djece u vrtiću" koji treba da sprovede kandidatkinja Sara Jovanović u JPU "Đina Vrbica" i "Ljubica Popović" i u PPU "Kućica" i "Dnevna majka" u Podgorici navodimo sledeće: Sara Jovanović je dostavila kompletnu dokumentaciju i na osnovu stručne analize zaključili smo da je istraživanje korektno koncipirano.

U istraživanju će se koristiti polustrukturirani intervju sa ciljem da se ispita da li su u narativnom dijelu u životu djece u vrtićima prisutni rodni stereotipi. Takođe će se koristiti foto intervju koji će biti priložen sa ciljem da se utvrde narativi djece u situacijama u kojima žene i muškarci obavljaju poslove koji nijesu svakidašnji za pripadnike ženskog (muškog) pola.

Zavod za školstvo predlaže Ministarstvu prosvjete, nauke i inovacija da odobri realizaciju istraživanja kandidatkinje Sare Jovanović u prethodno navedenim predškolskim ustanovama.

Srdačan pozdrav,

Prilog:

Dostavljeno: Radoje Novović Kontakt osoba: Radoje Novović tel: 067 527 085 .

email: radoje.novovic@zds.gov.me

Crna Gora Adresa: Vaka Đurovića b.b. Ministarstvo prosvjete, nauke i inovacija 81000
Podgorica, Crna Gora tel: +382 20 410 100 fax: +382 20 410 101 www.gov.me/mps

Broj: 04/2-06-602/24-1976/4

Podgorica, 11. april 2024. godina

Sara Jovanović

Podgorica

Oktobarske revolucije 122

Uvažena gospođo Jovanović,

Povodom Vašeg obraćanja Ministarstvu prosvjete, nauke i inovacija molbom za saglasnost za realizaciju istraživanja za potrebe izrade master rada pod nazivom „Rodni stereotipi u narativima djece u vrtiću", obuhvata djecu predškolskog uzrasta iz JPU „Đina Vrbica" (Vaspitna jedinica „Dragan Radulović" i Vaspitna jedinica „Jelena

Ćetković"), JPU „Ljubica Popović" (Vaspitna jedinica „Osmijeh" i Vaspitna jedinica „Sunce), PPU „Kućica" i PPU „Dnevna majka" u Pogorici, obratili smo se Zavodu za školstvo koji je nakon razmatranja dokumentacije dao pozitivno mišljenje za realizaciju.

Cijeneći značaj i aktivnosti ovog istraživanja, Ministarstvo prosvjete, nauke i inovacija je saglasno da se navedeno istraživanje realizuje.

U saradnji sa direktorima ustanova aktivnosti treba realizovati tako da ne utiču na redovno odvijanje obrazovno-vaspitnog procesa.

Prilog: Mišljenje Zavoda za školstvo, broj 02/3-041/24-566/2 od 9. aprila 2024 godine

S poštovanjem,

DIREKTORICA

Raba Hodžić

IZJAVA O POTVRĐIVANJU ORIGINALNOSTI MASTER RADA

(u skladu sa čl. 22 Zakona o akademskom integritetu)

Potpisana: Sara Jovanović

Broj indeksa: 5/22

Izjavljujem

Pod krivičnom i materijalnom odgovornošću da je master rad pod naslovom ***Rodni stereotipi u narativima djece u vrtiću: iluzija ili stvarnost*** moje originalno djelo.

Svojeručni potpis,

U Nikšiću, 10. juna 2024.